

В. С. Власов, С. В. Кульчицький

Історія України

(рівень стандарту)

підручник для 10 класу

закладів загальної середньої освіти

Літера ЛТД

2018

Підручник з історії України для 10 класу відповідно до чинної програми з історії України охоплює період від початку Першої світової війни до завершення Другої світової війни. Текстові (основний текст, історичні документи) й позатекстові (апарат організації засвоєння та контролю, ілюстративний матеріал) компоненти видання реалізують принципи компетентісно орієнтованого навчання історії. Інноваційність підручника полягає в розмаїтті історичних джерел, методиці опрацювання основного тексту та історичних документів на основі прийомів критичного мислення, що дає змогу перетворити уроки історії України на навчальні дослідження.

ВСТУП

Основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку

Україна і світ на порозі 20 ст.

19 ст. характеризувалось істотним прискоренням економічного розвитку провідних країн Західної Європи завдяки витісненню мануфактурного виробництва фабрично-заводським. За політичним ладом ці країни були або республіками, або конституційними монархіями, тож їхнє населення мало колективний суверенітет. Демократичні принципи, покладені в основу суспільно-політичного життя, забезпечували прискорений соціально-економічний і культурний прогрес. Вагомі переваги у розвитку, які забезпечили насамперед військову могутність, дали змогу цим країнам разом із Північноамериканськими Сполученими Штатами перетворити майже весь інший світ на свої колонії та напівколонії.

Міждержавні суперечності, підсилювані боротьбою за колонії та залежні території, які давали метрополіям неабиякі додаткові ресурси, зумовили появу в самій Європі воєнно-політичних блоків, які протистояли одне одному. На правах другорядних членів цих блоків виступили дві імперії Центрально-Східної Європи – Австро-Угорська і Російська. Саме в їх складі перебували українські землі.

Скасування кріпосного права (1861) в Російській імперії зумовило швидке економічне зростання, передусім завдяки капіталам, запозичуваним із країн Західної Європи. Однак за політичним устроєм країна залишалася середньовічною монархією із самодержавним способом правління. Завдяки невичерпним людським та природним ресурсам царська Росія зберігала статус великої держави, але залишалася другорядним учасником коаліції, до якої входили Великобританія і Франція. Ці країни спромоглися подолати власні імперіалістичні суперечності й об'єдналися в Антанту, щоб протистояти Центральним державам – Німеччині та Австро-Угорщині.

20 століття у світовій історії

Для українців у складі Росії та Австро-Угорщини протистояння цих країн обернулося трагедією. Коли спалахнула Перша світова війна, вони були мобілізовані до царської й цісарської армій, щоб воювати одне проти одного й гинути не за свої, а за імперіалістичні інтереси.

Українці не мали політичної перспективи у разі поразки або перемоги як однієї, так і іншої протиборчої сторони. Перемога Антанти забезпечувала Росії анексію західноукраїнських земель. Натомість перемога Центральних держав давала можливість Австро-Угорщині претендувати на Правобережну Україну.

Однак результат світової війни виявився неочікуваним для деяких її учасників. Знекровлена війною економіка, соціальна криза і визвольний рух пригноблених націй спричинили розпад Російської та Австро-Угорської імперій.

Унаслідок їх розпаду в кінці Першої світової війни на карті світу з'явилися **Українська Народна республіка (1917)** та **Західноукраїнська Народна Республіка (1918)**, які проголосили утворення єдиної Соборної України (1919). Однак визвольні змагання українського народу зазнали поразки, і українські землі поділили між собою чотири держави, які утворилися на уламках імперій: Росія, Польща, Румунія і Чехословаччина.

Два десятиліття між Першою і Другою світовими війнами в поглинутій Росією основній частині України будувався штучний лад – радянський комуносоціалізм. Й. Сталін не зупинився навіть перед **геноцидом**, щоб зламати опір українського народу насаджувати протиприродних відносин між суспільством і державою. Здійснюючи денаціоналізацію українських земель за кордонами радянської України на північному та південному сході, тобто в межах Росії, радянське керівництво одночасно приєднувало до неї західноукраїнські землі, відібрані у сусідніх держав. Отже, одним із наслідків територіальних змін, спричинених Другою світовою війною, була поява соборної України.

Під час Другої світової війни відбувся перехід найрозвинутіших країн Заходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Радянський Союз перетворився на наддержаву і почав насаджувати комуністичні порядки в інших країнах, прагнучи світової гегемонії, але наразився на спротив спочатку з

Періодизація історії України в 20 - на початку 21 ст.

10 клас

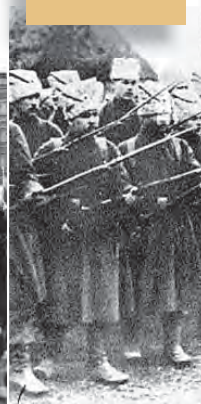
Україна в Першій світовій війні 1914–1917 рр.

Утворення Української Народної Республіки 1917 р.

Україна в боротьбі за незалежність 1918–1920 рр.

Утвердження радянського ладу в Україні 1921–1938 рр.

Західноукраїнські землі у міжвоєнний період 1921–1938 рр.

Україна в Другій світовій війні 1939–1945 рр.

боку Югославії, а потім – червоного Китаю. Розв’язана СРСР холодна війна з країнами Заходу була приречена на провал унаслідок неефективності планово-директивної економіки й соціального устрою, заснованого на диктатурі.

Якщо в першій половині 20 ст. зазнали краху імперії традиційного типу, то в другій – зникли колоніальні імперії. Поразка СРСР у холодній війні зумовила розпад багатонаціональної імперії, реставрованої більшовиками на нових засадах, по периметру кордонів союзних республік.

Україна на початку 21 ст.

У 21 століття світ входить в умовх безупинної науково-технічної революції, яка набуває різноманітних форм. Зокрема, інформаційна революція зробила можливою появу Інтернету та соціальних мереж у ньому, що істотно посилило вплив громадянського суспільства на життя держави.

Провал «революції згори», яку Москва намагалася здійснити у формі «перебудови», і спричинений нею розпад Радянського Союзу забезпечив Україні справжню державність, включно з поверненням її народу колективного суверенітету. Проте реальне звільнення від радянських форм життя розтягнулося на цілі десятиліття. Сучасна Україна зупинилась на порозі тієї Європи, яка не зазнала деформуючого впливу радянзації. Євромайдан і Революція гідності стали точкою неповернення у «світле минуле» і гарантією входження українського народу в коло європейських народів.

11 клас

Повоєнний період в історії України
1946–1955 рр.

Україна в умовах десталінізації
1956–1964 рр.

Україна в добу «застою»
1965–1984 рр.

Україна на шляху до незалежності
1985–1991 рр.

Формування олігархічної України
1992–1999 рр.

Україна на порозі об'єднаної Європи
2000–2018 рр.

Як працювати з підручником

Основні історичні відомості викладено в пунктах параграфів – навчальних текстах, джерелах (уривках з документів, свідченнях очевидців, спогадах сучасників, матеріалах тогочасної преси, оцінках істориків тощо). Джерелами історичної інформації є також ілюстрації – переважно фотодокументи, плакати та карикатури, доповнені уривками з текстових джерел, а також карти.

Змістові компоненти параграфа супроводжуються запитаннями та завданнями, позначеними піктограмами – *працюйте в парах*; – *працюйте в групах*.

Завдання, які радимо виконувати в парах, спонукають до розмірковування, навчають порівнювати, аналізувати, робити висновки. У тих завданнях, які запропоновано виконувати в групах, здебільшого передбачено пошук відповіді на дискусійні запитання. Обговорення цих питань привчатиме прислухатися до думки інших, поважати її, бути толерантними до тих, хто не поділяє ваших поглядів. Дискусійні запитання – це ще й можливість спроектувати минуле в майбутнє, порівняти різні підходи, протилежні оцінки, що притаманне історії як науці.

З найяскравішими постатями вітчизняної історії вас знайомитиме рубрика «Особистість».

Працюючи над текстом підручника, звертайте увагу на тлумачення нових для вас слів і термінів, які подані на берегах книжки. Ці слова треба вміти пояснювати та вживати їх під час відповіді.

Є в підручнику й практичні заняття. Вони містять першоджерела, які ви опрацюватимете самостійно, вдосконалюючи вміння та навички.

Перевірити, чи добре засвоєно матеріал параграфа, вам допоможуть запитання та завдання рубрики «**Перевірте, чого навчилися**». А підсумкові завдання з теми (рубрику «**Перевірте, чого навчилися з теми**») ви знайдете за QR-кодом.

У цій рубриці пропонуємо завдання, які можуть бути використані як на уроках узагальнення, так і під час тематичної контрольної роботи. Ви матимете нагоду повправлятися в розв'язуванні завдань усіх типів, які використовують укладачі тестів УЦОЯО для перевірки історичної компетентності абітурієнтів. Пропоновані завдання можна роздрукувати, щоб виконати в письмовій формі, адже підготовлено їх у вигляді тестового зошита.

Цікавого вам навчання!

§ 1 Україна напередодні Першої світової війни. Початок воєнних дій на території України

Перша світова війна, у вир якої було втягнуто 38 держав із населенням понад 1,5 млрд осіб, тобто 75 % населення земної кулі, тривала **із серпня 1914 р. до листопада 1918 р.** У ній загинуло понад 10 млн осіб. Кожна країна, що ухвалила рішення про участь у цій війні (крім Сербії, Бельгії та Люксембургу, на яких напали), обстоювала власні інтереси. У великих держав основні цілі збіглися: переділити вже поділений світ, перерозподілити колонії, завоювати нові ринки збуту й джерела сировини.

Під час війни в лютому (березні за новим стилем) 1917 р. у Росії була повалена монархія, а в жовтні (листопаді) відбувся більшовицький переворот. Була підірвана військова та економічна могутність Німеччини. Розпалася Австро-Угорщина, на уламках якої утворилися національні держави.

Для України війна стала справжнім лихом, адже Австро-Угорщина та Росія воювали одна проти одної. Українці опинилися по різні боки барикад, у ворожих арміях. Українці-галичани й українці-наддніпрянці десятками тисяч гинули за чужі інтереси, оскільки не мали власної держави.

ЗАУВАЖТЕ

У Росії станом на 1917 р. із 15,5 млн мобілізованих на війну осіб до 4,5 млн були українцями. В австро-угорську армію мобілізували майже 300 тис. українців.

2 серпня 1914 р. Створення у Львові за участю представників українських політичних партій Галичини Головної української ради

4 серпня 1914 р. Створення у Львові Союзу визволення України (СВУ)

5 травня 1915 р. Створення Загальної Української Ради (Відень)

1914

1 серпня (19 липня) 1914 р. Оголошення Німеччиною війни Росії. Початок Першої світової війни

Серпень–вересень 1914 р. Початок формування легіону Українських січових стрільців

1915

Антанта – блок європейських держав (Велика Британія, Франція, Російська імперія), який сформувався для боротьби проти Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). Італія вступила у війну на боці Антанти.

Четвірний союз – військово-політичний блок Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії й Османської імперії – протистояв країнам Антанти в Першій світовій війні. З огляду на географічне розташування Німеччини та Австро-Угорщини в Європі супротивників Антанти називали також **Центральними державами**.

28 червня 1914 р. в столиці Боснії Сараєво член сербського таємного товариства убив Франца Фердинанда – спадкоємця австро-угорського престолу.

28 липня Австро-Угорщина вдерлася у Сербію, після чого негайно почалася загальна мобілізація в Російській імперії. 1 серпня (19 липня за старим стилем) Німеччина оголосила війну Росії, а через добу – і Франції.

1. Якою бачили долю України країни Антанти та Центральні держави напередодні Першої світової війни

Кожен з учасників війни у разі перемоги волів поділити завойовані землі, зокрема українські, на власний розсуд. Україна була об'єктом загарбницьких планів як **Антанти**, так і **Центральних держав**.

Владні кола Німеччини прагнули панування в Європі. Завдавши воєнної поразки Франції та Росії, кайзер та його оточення планували **анексувати** величезні шматки їхньої території з метою створення Великої Німеччини. Крім того, до Німеччини мала перейти колоніальна імперія Франції. Російську імперію вони теж хотіли розчленувати й утворити низку країн, цілком залежних від Великої Німеччини. У цих розрахунках фігурувала й Україна. Коли розпочалася Перша світова війна, один із найбагатших німецьких капіталістів, «сталевий король» Август Тіссен, заявив, що в Україні під повну владу німецьких монополій насаперед мають перейти *«Донецький басейн з Одесою, Кримом та Приазов'ям»*.

Анексія (від лат. *annexio* – приєднання) – насильницьке приєднання, загарбання однією державою території іншої держави.

Австрійські політики мали певні плани щодо територіальних прирощень, зокрема українськими землями Російської імперії, на які не претендувала Німеччина. Йшлося насаперед про Волинську й Подільську губернії, тобто регіони, що у 18 ст. були частиною території Речі Посполитої.

Представники російського політикуму претендували на всі українські землі у складі Австро-Угорщини. Вони вважали Східну Галичину, Закарпаття й Північну Буковину *«исконно рускими територіями»*.

Австрія і Росія наввипередки схилили Румунію вступити у війну. За це австрійці обіцяли їй Бессарабію включно з населеним українцями Хотинським повітом. Росія від імені Антанти обіцяла набагато більше, зокрема окремі території Австро-Угорщини. Російські дипломати упродовж двох років з'ясовували з Бухарестом, де має пролягати межа між румунською та російською частинами Буковини – по річці Серет чи по річці Прут. Румуни виявилися наполегливіши-

ми, і Північна Буковина набула в погоджених дипломатичних документах звичних тепер обрисів.

Складіть таблицю «Територіальні претензії щодо України країн Антанти та Центральних держав напередодні Першої світової війни».

Країна	Територія, на які вона мала претензії

2. Яким було ставлення до війни у населення України й тогочасних політичних сил

У перші дні після проголошення війни політичні партії та громадські організації розгорнули по всій Росії пропагандистську кампанію на підтримку воєнних дій уряду. Навколо гасла «За віру, царя і батьківщину!» згуртувалися всі верстви суспільства. Повсюдно звучали заклики захистити «братів-слов'ян» від «пруських варварів». Війну з Центральними державами називали «Великою війною», «Вітчизняною війною». Столиця імперії Санкт-Петербург була перейменована на Петроград. Власність німецьких і австрійських підданих **націоналізували**. Багатомільйонне німецьке населення, декілька поколінь якого проживало в імперії (зокрема в українських губерніях) на правах російських підданих, зазнало переслідувань і дискримінації. Найвпливовіші політичні партії, що були представлені у Державній Думі, відкинули опозиційність і підтримали уряд.

Діячі українського національного руху на початку війни демонстрували лояльність до Росії й закликали підтримати воєнні зусилля царського уряду. Газета «Рада» Товариства українських поступовців (ТУП) агітувала українців стати на захист російської держави. Лідери ТУП – ліберали Д. Дорошенко, А. Вязлов, А. Ніковський – увійшли до Союзу земств і міст Південно-Західного фронту; відкрили й утримували своїм коштом приватні лазарети для поранених вояків і в Україні, і в Росії. Не лише ТУП, а й «Спілка», УСДРП стояли на позиціях підтримки Росії. Лідер УСДРП С. Петлюра в часописі «Украинская жизнь» 30 липня 1914 р. опублікував статтю «Війна і українці», у якій закликав українців виконати «свій обов'язок громадян Росії». Водночас частина соціал-демократів, очолювана В. Винниченком, обстоювала антивоєнні позиції під гаслами «Геть війну!», «Хай живе автономія України!». Трохи згодом рада ТУП прийняла ухвалу, у якій закликала українців дотримуватися у війні нейтралітету.

СЛОВНИК

Націоналізація (від лат. *natio* – народ) – перехід приватної власності у власність держави. Об'єктами можуть бути земля, промислові підприємства, банки, транспорт, зв'язок тощо.

Сформулюйте кілька тверджень, що доводили б скрутність становища українства в умовах війни. Які з тверджень видаються вам найпереконливішими?

3. Коли і як постала Головна українська рада, якою була мета її створення

1 серпня 1914 р. у Львові зустрілися керівники найвпливовіших українських партій Галичини – націонал-демократ Кость Левицький, радикал Михайло Павлик і соціал-демократ Микола Ганкевич.

Очільники трьох партій перебороли свої розбіжності й утворили координаційний центр – **Головну українську раду (ГУР)**. Головою Ради став **Кость Левицький**, його заступниками – М. Ганкевич і М. Павлик. Рада мала обстоювати інтереси українців у Австро-Угорщині.

Націонал-демократи та соціал-демократи були вкрай незадоволені тим, що імператор і його оточення підтримували в Галичині поляків, а не українців. Однак ліберальна національна політика Австро-Угорщини давала надію, що згодом українці одержать якісь державні права. Тому, коли треба було політично визначитися, українські партії Східної Галичини заявили про безумовну та повну підтримку Центральних держав у їхньому збройному конфлікті з Росією та її союзниками.

3 серпня ГУР опублікувала маніфест. Було зрозуміло, що війна відкриває якісь перспективи для набуття державності.

→ Кость Левицький (1859–1941)

Один із засновників та лідерів УНДП, згодом голова партії. У 1907–1918 рр. – посол (депутат) Державної ради Австро-Угорської імперії, 1908–1914 рр. – депутат Галицького крайового сейму. З 1910 р. – голова українського парламентського клубу (фракції) цих інституцій.

» Прочитавши фрагмент документа, з'ясуйте, на кого керівники українських партій покладали провину за розв'язання війни? » Яку перспективу для галицьких українців вбачали партійні керманічі у разі перемоги Російської імперії? » Як члени ГУР характеризували становище українців-наддніпряців? Який вихід зі становища, що склалося, пропонувала ГУР?

Кость Левицький в «Історії політичної думки галицьких українців» наводить текст маніфесту Головної української ради від 3 серпня 1914 р.: «Ми не є прихильники війни, ми разом з цілим культурним світом уважаємо мир найціннішим добром людськості.

І коли не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоб ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли марно, щоби кров батьків принесла добро дітям... Війни хоче цар російський, самодержавний володар імперії, яка є історичним ворогом України. Царська імперія протягом трьох століть веде політику, яка має за ціль відібрати поневоленій Україні національну душу й зробити український народ частиною російського народу. Царський уряд відібрав українському народові його найсвятіше право – право рідної мови. У царській Росії нинішнього дня найбільше поневолений – український народ... Перемога Росії мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, у яким стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії.

...Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, у якій українське національне життя знайшло свободу розвитку. Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І що більшою буде поразка Росії, то швидше виб'є година визволення України... Тільки той народ має права, що вміє їх здобути. Тільки

той народ має історію, що вміє її творити рішучими ділами... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!»

6 серпня ГУР закликала тих, хто не підлягав мобілізації, добровільно вступати до лав легіону **Українських січових стрільців (УСС)**. Рада об'єднала управління всіма стрілецькими й січовими організаціями в єдину **Українську бойову управу**, яка мала опікуватися створенням національних бойових підрозділів. Ішлося не про національні підрозділи імператорсько-королівської армії, а про українське формування, що політично мало підкорятися Головній українській раді. Командиром (командантом) легіону УСС за згодою ГУР призначили **М. Галушинського**.

→ Українська бойова управа. 1915 р.

Українська бойова управа – комітет для організації та поповнення легіону УСС. Заснована у Львові 3 серпня 1914 р. з делегатів Головної української ради, Українського січового союзу й товариства «Сокіл». Голова – *Кирило Трильовський*.

Для розширення впливу ГУР на українські землі в межах кордонів Російської імперії й представництва загальноукраїнських інтересів її було реорганізовано в **Загальну українську раду (ЗУР)**. На установчому засіданні ЗУР, яке відбулося 5 травня 1915 р. у Відні, обрали склад Президії, члени якої представляли Галичину, Буковину та Наддніпрянську Україну. Головою, як і попередньої організації – ГУР, став К. Левицький. Своїм завданням ЗУР проголосила боротьбу за побудову самостійної української держави на українських землях, що входили до Російської імперії, та запровадження територіально-національної автономії – коронного краю на українських землях Галичини та Буковини у складі Австро-Угорщини. До ЗУР входили 34 делегати від різних партій Галичини й Буковини, а також представники Союзу визволення України.

→ **Михайло Галушинський** (1878–1931)

Перший командант легіону Українських січових стрільців, згодом – військовий секретар УСС. 1909–1914 рр. – директор Рогатинської приватної гімназії, один з організаторів гімназійного руху в Галичині. У 1923–1931 рр. – очільник товариства «Просвіта».

← Наступник австрійського престолу Карл Габсбург оглядає сотню січових стрільців Р. Дудинського. Гнильче, 1915 р.

Карл I Габсбург (1887–1922) – останній імператор Австрії і король Угорщини (1916–1918).

4. Коли й ким було створено Союз визволення України

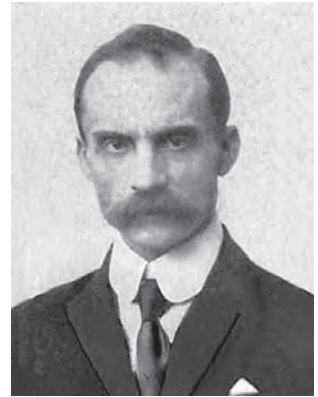
У перші дні війни емігранти з Наддніпрянської України у Львові створили позапартійну політичну організацію. Це були **Андрій Жук**, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Микола Залізник, Мар'ян Меленевський і Олександр

→ **Андрій Жук** (1880–1968)

У 1901–1911 рр. – член РУП та УСДРП. З початком світової війни був ініціатором створення і фактичним керівником СВУ, представляв СВУ в ГУР, згодом у ЗУР

Скоропис-Йолтуховський. Назвали її **Союзом визволення України (СВУ)**. Члени СВУ прагнули використати війну австро-німецького блоку проти Росії для завоювання самостійності України.

СВУ розгорнув активну роботу серед сотень тисяч військовополонених у таборах Австро-Угорщини й Німеччини. Він домігся створення для українців окремих таборів, послав туди вчителів та інструкторів, створював бібліотеки, аматорські гуртки, освітні курси. У багатьох таборах був налагоджений випуск газет і журналів. У державах Четверного союзу й у нейтральних країнах члени СВУ поширювали літературу про Україну, пропагували ідею створення незалежної української держави.

↓ Печатка Союзу визволення України

← Президія Союзу визволення України. Зліва направо: А. Жук, В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський

Переважна більшість українських політиків і партій в Росії поставилися до СВУ негативно або з ворожістю. Зокрема, М. Грушевський не визнавав за діячами СВУ права виступати від імені українського населення Росії. С. Петлюра назвав членів СВУ «безвідповідальними запроданцями».

Завдяки ініціативі СВУ з українців-військовополонених у 1918 р. було організовано дві дивізії синьожупанників у німецьких таборах, а в Австрії – дивізію сірожупанників, які пізніше брали участь у подіях Української революції.

Як поставилися політичні сили Наддніпрянської України до СВУ? Чому? Чи вважаєте ви виправданим таке ставлення? Якою, на вашу думку, є роль історичних знань у подоланні стереотипів і упереджень? Відповідь обґрунтуйте, спираючись на факти, які свідчать про оцінку діяльності УСС та СВУ.

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВЧИЛИСЯ

1. Установіть хронологічну послідовність подій: **»** Створення Загальної української ради **»** Початок Першої світової війни **»** Створення Головної української ради.
2. Які країни претендували на українські землі напередодні та під час Першої світової війни?
3. Складіть речення, використавши поняття і терміни: *Перша світова війна, Антанта, Четвірний союз, анексія.*
4. Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів у контексті подій доби Першої світової війни: К. Левицький, К. Трильовський, А. Жук, М. Галуцинський.
5. Проілюструйте подані твердження конкретними фактами.

» Для українського народу виявилось історичною трагедією те, що його землі належали двом ворожим імперіям. **»** Кожен з учасників війни хотів у разі поразки супротивника на власний розсуд поділити завойовані землі, зокрема українські. **»** Україна фігурувала в експансіоністських планах як Антанти, так і Центральних держав.

6. Як поставилися до Першої світової війни різні організації й політичні угруповання українства підросійської та підавстрійської України (ГУР, СВУ, ТУП, УСДРП, колектив часопису «Украинская жизнь»)? Чи слушне таке твердження: «Політична еліта українства розбилась на три основні табори у ставленні до війни»? Аргументуйте або спростуйте наведену думку. Визначте причини розбіжностей українських політичних сил щодо воєнних дій.
7. Про які організації, що виникли у добу Першої світової війни, йдеться в наступних твердженнях?
» 1. Найвищий політичний представницький орган українства, який вперше об'єднав у роки Першої світової війни партійно-політичні структури українців Австро-Угорщини та Росії... **»** 2. Репрезентувала всі впливові політичні партії Галичини, виступала за беззастережну підтримку Центральних держав... **»** 3. Розгорнула велику агітаційно-пропагандистську роботу в таборах військовополонених.
8. Прокоментуйте фрагмент історичного джерела. Про які реалії тогочасного становища українців ідеться?

«Одночасно з заснуванням Головної ради, яка мала репрезентувати ціле українське суспільство Галичини, приступили до формування легіону Українських січових стрільців, щоб, з одного боку, мати оборону проти польських легіонів, які мали окупувати Східну Галичину (поляки трьома роками раніше приступили до формування добровольчих легіонів на випадок війни з Росією), а з іншого, щоб створити бодай якийсь зародок національної армії і мати якесь значення в австрійській державі... Настрій серед київських українців був дуже пригнічений. Усі сподівались якнайгіршого лиха від цієї війни, якщо вона йтиме успішно для москалів. Відчай і розпач охоплювали людей, коли думалось, що оті кайдани на українське життя куються українськими руками, поливаються українською кров'ю. Однією з головних причин війни для Росії було бажання захопити Галичину й знищити осередок українського національного руху. Коли дійшла до нас вістка про захоплення Львова, то це вразило всіх нас мов удар грому... Невимовний жаль і співчуття до наших галицьких земляків охопили нас» (Дмитро Дорошенко).

§ 2 Україна в роки Першої світової війни

За місяць, що минув після сараєвського вбивства, обидві сторони провели загальну мобілізацію. До початку перших боїв в арміях Антанти налічувалося 6,2 млн, а в арміях Центральних держав – 3,6 млн військовослужбовців. Німеччина спрямувала основний удар на Францію, унаслідок чого змушена була обмежитися на Східному фронті оборонними діями. Росія почала наступ великими силами майже одночасно на обох фронтах: Північно-Західному (проти Німеччини) і Південно-Західному (проти Австро-Угорщини).

На Південно-Західному фронті 18 серпня перейшла в наступ 8-ма армія генерала О. Брусилова. **23 серпня** почалася грандіозна **Галицька битва**: по обидва боки воювали вісім армій, понад сто дивізій, більш як 1,5 млн солдат і офіцерів.

1. Яку роль у розгортанні воєнних дій відіграла Галицька битва. Які наслідки мала окупація Східної Галичини й Північної Буковини російськими військами

Галицька битва – одна з наймасштабніших у Першій світовій війні. Вона тривала понад місяць й завершилася розгромом австро-угорських військ. 3 вересня майже без бою «впав» Львів, через день був захоплений Галич. Російські війська блокували фортецю Перемишль (нині м. Пшемисль, Польща) і вийшли до річки Вислока, за 80 км від Кракова. Було **окуповано** всю Східну Галичину й частину Західної, майже всю Буковину. Австро-угорські війська втратили 400 тис. солдат, зокрема 100 тис. – полоненими. Втрати росіян становили приблизно 230 тис. осіб.

29 квітня – 2 травня 1915 р. Битва на горі Маківка легіону УСС з частинами російської армії, які намагалися захопити й утримати карпатські перевали

Серпень–вересень 1916 р. Битва за гору Лисоня між полком УСС та російськими частинами

Червень–липень 1917 р. Остання велика наступальна операція російської армії на Південно-Західному фронті під час Першої світової війни (Червневий наступ)

1914

Серпень–вересень 1914 р.
Галицька битва

1915

Квітень–серпень 1915 р.
Горлицький прорив німецьких військ. Російські війська залишили територію Галичини

1916

Травень–липень 1916 р. Наступ російських військ на Південно-Західному фронті, захоплення Південно-Східної Галичини та Буковини (Брусилівський прорив)

1917

Російські війська пішли на Карпати, але зимовий німецько-австрійський наступ змусив їх повернутися в Галичину. Єдиним вагомим для Петрограда результатом багатомісячних боїв було взяття Перемишля в березні 1915 р. Після

Роздивіться карту. Узагальніть, чим закінчився перебіг воєнних дій на кінець 1914 р.

	Лінія фронту за станом на початок 1915 р.		Лінія фронту за станом на кінець 1916 р.
	Горлицький прорив (2 травня – 23 червня 1915 р.) і подальші дії німецько-австро-угорських військ		Лінія фронту після липневого 1917 р. наступу німецько-австро-угорських військ
	Лінія фронту за станом на початок 1916 р.		Бойовий шлях українських січових стрільців у 1914 – 1917 рр.
	Брусилівський прорив російських військ (4 червня – 13 серпня 1916 р.)		Головні бої за участю українських січових стрільців

↑ Воєнні дії в 1915–1917 рр.

СЛОВНИК

Окупація (від лат. *occupatio* – загарбую, оволодіваю) – тимчасове захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, здебільшого внаслідок наступальних воєнних дій.

← Російські кавалеристи на львівській площі Ринок 3 вересня 1914 р.

капітуляції фортеці російським військам дісталися неабиякі військові трофеї; багатотисячний гарнізон – 120 тис. солдат і офіцерів австро-угорської армії – здався у полон.

» Одним реченням узагальніть підсумки війни на теренах України на кінець 1914 р. та на березень 1915 р.

На окупованих територіях було утворено **Галицьке генерал-губернаторство** в складі чотирьох губерній: Львівської, Перемишльської, Тернопільської та Чернівецької. Микола II призначив військовим генерал-губернатором графа **Георгія Бобринського**. Царський намісник на чолі повітів поставив повітових начальників, на чолі міст – градоначальників з-поміж служивої російської знаті. Сільські гміни (громади) очолили старости з офіцерів царської армії. У краї почали жорстко втілювати політику русифікації. «Експертами» з русифікації стали москвофіли.

Уже восени закрили майже всі українські установи, бібліотеки, школи (польські й далі існували). Були закриті всі українські журнали й газети. Окупаційна влада вчиняла обшуки, переслідувала місцеву інтелігенцію. **М. Грушевського**, який перебував тоді в Києві, за звинуваченням в австрофільстві заарештували й вислали під нагляд поліції до Поволжя (Симбірськ, Казань). Згодом учений отримав дозвіл переїхати до Москви, але без права педагогічної та громадської діяльності. Розпочалися грабунки галицьких банків, музеїв, книгарень. Було демонтовано обладнання друкарень, зокрема Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові.

СЛОВНИК

Депортація (від лат. *deportatio* – вигнання) – примусове виселення з місць постійного проживання окремих осіб чи цілих народів за наказом органів державної влади.

Задля викорінення українського національно-визвольного руху Г. Бобринський і Ф. Трепов, який замінив його у жовтні 1916 р., активно застосовували **депортації**. Арешти й висилки вчиняли не тільки жандарми, а й військова влада, тому встановити загальну кількість репресованих неможливо. По дорозі на Схід понад 12 тисяч людей пройшли через київські в'язниці. Митрополита **Андрея Шептицького** вивезли до Суздаля, де протримали у в'язниці місцевого монастиря аж до 1917 р. Синод РПЦ відрядив у Галичину архієпископа Євлогія з Холма і вла-

дику Антонія Храповицького з Харкова, які докладали неабияких зусиль для руйнування греко-католицької церкви. Замість депортованих священників у дві сотні парафій прислали православних священнослужителів з Росії.

У квітні 1915 р. у Львові й Перемишлі побував Микола II, щоб ознайомитися з новонабутими територіями. Незабаром, однак, російська армія була змушена швидко відступити. При цьому вона вивозила з краю все цінне.

Австрійська адміністрація, що повернулася на галицькі землі, вдалася до переслідувань «зрадників», які співпрацювали з царською владою. За підтримки польських урядовців українців звинувачували у державній зраді та поразці австро-угорської армії. Було створено мережу концентраційних таборів, у які ув'язнювали галичан та буковинців. Одним з найбільших таких таборів був Талергоф на заході Австрії, у якому перебувало близько 5 тисяч заарештованих, з них майже 500 священників.

У 1916 р. Галичина і Буковина знову були окуповані російською армією. Місцеве населення вкотре зазнало грабіжницьких реквізицій та депортацій.

Оцініть політику російської влади на захоплених територіях. Свої міркування повідомте класу за алгоритмом: *ми вважаємо...; тому що...; отже.*

Ознайомившись з оцінками царського окупаційного режиму в Галичині, викладеними в уривках, з'ясуйте причини такої політики. Чи була вона пов'язана з умовами воєнного часу? Підтвердіть свої міркування прикладами з джерел.

ДОКУМЕНТ
1

Михайло Грушевський про події 1914 р.: «Під час війни, коли українське життя в Росії штучно руйнувалося, спиналося, заморожувалося всіма способами, галицьке нищилося ще більше грубо, насильно й варварськи. Через кілька тижнів потому, як узято Львів восени 1914 р., нова російська адміністрація тутешня з Бобринським на чолі стала розвивати свою програму ліквідації здобутків українського культурного життя в Галичині. Припинено українські часописи, позакривано книгарні, просвітні, а далі взагалі всякі українські товариства. Почалися арешти й висилка до Росії «небезпечних» і «підозрілих» українських діячів. Урядування українською мовою й освіта нею припинені. Почали робити заходи для зміни унії російським православ'ям...».

ДОКУМЕНТ
2

Дмитро Дорошенко писав: «У своїй промові, виголошеній до представників міста Львова, Бобринський виклав свою програму цілком ясно і відверто: «Східна Галичина і Лемківщина – споконвіку корінна частина єдиної великої Русі; у цих землях корінне населення завжди було російським, тому їхній устрій має бути заснований на російських началах. Я буду вводити тут російську мову, закон і устрій».

2. Які події на наших теренах визначали лінію фронту в Першій світовій у 1915–1917 рр.

Навесні 1915 р. німецько-австрійське командування розпочало **Горлицьку контраступальну операцію** (2 травня (19 квітня) – 23 (10) червня 1915 р.),

↑ Полонені австрійські вояки

у результаті якої німецько-австрійські війська повернули Галичину й відкинули супротивника майже до австро-російського кордону. На кінець 1915 р. фронт стабілізувався вздовж лінії Кам'янець-Подільськ – Тернопіль – Кременець – Дубно.

Наступною великою військовою операцією на українських землях став **Бруси-лівський прорив** (4 червня (22 травня) – 20 (7) вересня 1916 р.). Російські війська прорвали німецько-австрійську оборону і 7 червня (25 травня) взяли Луцьк. Згодом повернули частину Волині, знову захопили Південно-Східну Галичину, Буковину й підійшли до карпатських перевалів. Незабаром Південно-Західний фронт розтягся вздовж лінії Золочів – Галич – Станіславів – Ворохта. На захоплених теренах було відновлено дві губернії – Чернівецьку й Тернопільську.

Падіння самодержавства на певний час призупинило воєнні дії. Наступ російської армії у **червні 1917 р.** на львівському напрямку завершився провалом і витісненням російських військ з Галичини і Буковини. Відступ російської армії відбувався некеровано, хаотично й супроводжувався грабунками місцевого населення і насильством.

← Солдати Південно-Західного фронту вітають повалення царизму. Фото 1917 р.

3. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців

Проаналізуйте карту на с. 15. 1. На яких теренах вели бої УСС? 2. Де й коли відбулися найбільші битви з їхньою участю?

Після прийняття присяги у Стрию на початку вересня 1914 р. легіон новобранців-добровольців УСС відбув у закарпатські села неподалік Мукачева. Тут стрілецькі сотні й курені реорганізували: легіон поділили на 10 сотень, які увійшли до складу двох з половиною куренів. До кінця вересня останні підрозділи УСС відправилися на фронт. Австрійське командування планувало використати УСС для оборони карпатських перевалів, тож наприкінці вересня на **Ужоцькому перевалі** та біля села **Веретькі Вижні** відбувся перший бій УСС.

↑ Стрільцька чета (чота) – взвод (складалася з чотирьох відділень – роїв – по 10–15 осіб). Соснів. 1916 р.

↓ Січові стрільці обстрілюють літак з бойової позиції в районі р. Стрипи. 1916 р.

Від грудня 1914 р. УСС виконували розвідницьку службу в Карпатських Бескидах. У січні наступного року австрійські війська розпочали наступ у Карпатах. На початку березня УСС зайняли позиції на схилах **гори Маківки**. Бої за неї точилися упродовж двох місяців. На початку травня підрозділи УСС відвели з бойової лінії.

Наприкінці серпня 1915 р. курені УСС вступили в бій у подільських степах між Серетом і Стрипою. У листопаді реорганізований полк УСС на чолі з **Григорієм Коссаком** спинив наступ росіян на Бережани. Всю зиму 1915 р. до травня 1916 р. полк УСС, перебуваючи у тилу, проводив не тільки військовий вишкіл, а й культурно-освітню роботу.

Під час Брусилівського прориву влітку 1916 р. цісарське командування прикрило січовими стрільцями найважливіший відтинок фронту – шлях із Підгайців на Бережани, що на Тернопільщині. Найбільшою бойовою операцією в історії стрільцтва стала **битва на Лисоні**: лише 150 стрільців і 16 старшин вирвалися з оточення. На фронт під Бережани полк повернувся в лютому 1917 р.

← Григорій Коссак (1882–1939)

У роки Першої світової війни – командир куреня легіону Українських січових стрільців, командир 1-го полку легіону УСС. Відзначився у ході боїв на горі Маківка.

У яких воєнних операціях брали участь УСС? Чому, на вашу думку, командування не відправляло легіонерів за межі Галичини?

4. Як війна позначилася на повсякденному житті населення України

Мобілізовані на фронт солдати зазнавали поневірянь у небаченій раніше окопній війні, гинули у боях і від ран. Кваліфіковані робітники, що одержували відстрочку від мобілізації (в Україні таких налічувалося до кінця 1916 р. майже 130 тис.), були позбавлені всіх прав. Вони не могли переходити з одного підприємства на інше, відмовлятися від понаднормових робіт, висувати щонайменші вимоги адміністрації. Будь-яка непокора тягла за собою негайне відправлення на фронт. Власники підприємств домоглися від уряду скасування обмежень на використання жіночої та дитячої праці. У складі промислових робітників України чисельність жінок і підлітків зросла з 61 тис. у 1914 р. до 218 тис. у 1917 р., тобто більш ніж утричі. Робочий день у воєнні роки тривав, особливо на малих підприємствах, до 15–16 годин на добу. Заводські адміністрації не бажали витрачатися на охорону праці й техніку безпеки. Найнесприятливішою за технікою безпеки була кам'яновугільна промисловість. Різко зріс травматизм.

Власники підприємств отримували величезні прибутки з воєнних замовлень, тож за роки війни істотно зросла соціальна поляризація суспільства: буржуазні й військово-бюрократичні кола збагачувалися, народні маси біднішали.

У воєнний час селянство стало не менш активним супротивником панівних кіл, ніж робітники. Незадоволені селяни в солдатських шинелях і зі зброєю в руках стали незрівнянно небезпечнішими для самодержавства.

Економіка Росії опинилася на межі катастрофи. Зокрема, в Україні до січня 1917 р. загасло 36 доменних печей; нестача металу й вугілля призвела до припинення роботи фабрик і заводів. Залізниці не справлялися з перевезеннями. У містах не вистачало продуктів, почався товарний голод, інфляція, різко зросли ціни, на підприємствах упала продуктивність праці, адже кваліфікованих робітників замінили жінки, підлітки, військовополонені. На селі не вистачало робочої сили, коней, реманенту, скорочувалися посівні площі, збір урожаю зернових, занепало тваринництво. Від продовольчої кризи особливо потерпало населення великих міст і армія. У містах біля хлібних магазинів нагромаджува-

← Шляхами війни

лися тисячні черги. Солдати у тилкових гарнізонах часто одержували лише половину призначеного пайка.

Великим лихом для населення України стало біженство, що охопило українські землі по обидва боки кордону. До **евакуаційних** заходів вдавалися як австрійська влада на Галичині й Буковині, так і російський імперський уряд у Волинській та Подільській губерніях.

Серед народних мас зростало невдоволення військовою, господарським занепадом у країні й узагалі політикою самодержавства. В усіх промислових центрах відбувалися страйки та заворушення з головним політичним гаслом «Геть війну!».

СЛОВНИК

Евакуація (від лат. *evacuatio* – спорожняти) – організоване вивезення людей, підприємств, установ та матеріальних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха.

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВИЧИЛИСЯ

1. **Установіть хронологічну послідовність подій:** » Горлицький прорив » Галицька битва » Брусилівський прорив.
2. **Покажіть на карті зміни ліній фронту Першої світової на теренах України упродовж 1914–1917 рр.** Установіть причинно-наслідкові зв'язки між воєнними подіями та зазначеними змінами.
3. **Складіть речення, використавши поняття та терміни:** *окупація, російський окупаційний режим 1914–1916 рр., Галицьке генерал-губернаторство, депортація, біженство.*
4. **Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів у контексті подій доби Першої світової війни:** М. Грушевський, А. Шептицький, Г. Коссак, Г. Бобринський, О. Брусилов.
5. **Підтвердіть фактами або спростуйте слушність тверджень.** » Битва на Маківці – перший вагомий успіх стрілецьких зброї та духу. » Лисоня стала вічним символом великої ідеї боротьби за волю України, доказом незламності духу та бойової сили українського стрілецтва. Водночас вона була й мовчазним свідком найкривавішої трагедії за всю історію УСС.
6. **Прокоментуйте події (або явища), про які йдеться у фрагментах джерел.**
«Наші праві націоналісти в особі графа Бобринського, посівши адміністративні посади у “П’ємонті українства”, почали переслідувати український національний рух і силоміць наvertати уніатів до православ’я. Тяжке враження справив арешт митрополита А. Шептицького, який користувався неабияким впливом та авторитетом у краї. Усе сприяло наростанню ворожості місцевого населення до переможців...» (*зі спогадів лідера партії російських кадетів Павла Мілюкова*).
7. **Підтвердіть фактами або спростуйте слушність твердження історика.**
«Під час війни в найскладнішому становищі опинилося населення Галичини й Буковини. З одного боку, його мордували росіяни, намагаючись вибити з нього почуття національної свідомості й самопошани; з другого – над ним знущалися австрійці й мадьяри, звинувачуючи в русофільстві» (*сучасний українсько-американський історик Т. Гунчак*).

§ 3 Українські січові стрільці – перше в новітній історії національне військо

Практичне заняття № 1

1. Що розповідають очевидці про створення легіону Українських січових стрільців

Прочитайте фрагмент історичного джерела. » 1. З'ясуйте, про що в ньому йдеться; коли відбулися описані в ньому події. » 2. Визначте, як автор ставиться до подій, про які розповідає, чому саме так. » 3. Виберіть рядки, у яких ідеться про масовий рух добровольців серед українського населення.

ДОКУМЕНТ
1

Андрій Григорій Трух (церковний
діяч, служив у легіоні УСС) згаду-
вав: «Коли... Австрія оголосила

війну Сербії, а водночас і загальну мобілізацію, я не думав, що незабаром і я стоятиму у військових рядах. Оскільки з мого села Гірного відійшли чоловіки та юнаки на війну, я став почуватися так самотньо і ніяково, що не витерпів і одного дня вивабрався до Стрия, щоб вступити добровольцем до австрійської армії. Коли я став просити австрійського старшину, навколо якого збиралися скликані вояки, щоб він виконав бажання хороброго Гриця, він тільки сказав мені: “Ой не ходи, Грицю, на ту зарваницю!” – і я, не скуштувавши навіть військового “цвібаку”¹, вернувся додому – товкти кашу з молоком... І хтозна, доки я був би забавлявся в “кашоїда”, якби у Львові не розпочала свою діяльність Головна Українська Рада й Бойова Управа.

На їхній спільний маніфест, звернений до української молоді із закликом ставати під жовто-блакитний прапор Українського Січового Стрілецтва для збройної розправи з москалями, відгукнулася не тільки молодь, а й усе українське національно-свідоме громадянство Галичини. Справою організації Українського Легіону захопилась не тільки юнацтво, але й старші громадяни, весь народ, незважаючи на стан і політичні переконання. На утримання добровольців посипались з усіх сторін щедрі пожертви. Посиляли окремі особи й громади, навіть цілі села. Наприклад, Гаї коло Львова харчували задарма протягом місяця цілу сотню УСС. За місяць серпень український народ, селянський, зібрав кілька тисяч корон грішми, дорогоцінностями й продуктами. Пожертви складали всі: багаті й убогі, фахівці з різних професій, робітники й селяни. Навіть австрійські вояки, українці, вже мобілізовані в армію, посилали свої дрібні лепти.

Для прийому добровольців було створено повітові й громадські комітети. Добровольці прибували просто до Львова або до своїх повітових міст. Молодь Галичини заворушилась і масово пліла в ряди українського війська, захоплена довго не чути гаслом: “Війна за волю України!”.

↓ Добровольці легіону УСС

¹ Бісквіт (гал. діалект).

Хоч до УСС могли вступати лише юнаки, молодші за 21 рік, що не були призвані до австрійського війська, або такі, що були колись звільнені від військової фронтової служби, все-таки на заклик українського національного проводу зголосилося понад 20 000 національно свідомого українського квіту, що хотів здобути рідній українській нації кращу долю. Першість у цій військовій справі належала Львову. Там, як це годилось українській столиці, найкраще розвивалася організація УСС... Коли на заклик Головної Української Ради й Бойової Управи почали діяти по повітах Повітові Ради, до мене одного дня по обіді прибули зі Стрия... із закликом, щоб і я для загального добра української нації вступив до Українських Січових Стрільців. Це було для мене таке самозрозуміле, що вже наступного дня я вирушив до Стрия, щоб стати в ряди УСС. Мав я тоді вже повних 20 років».

Висловіть свої міркування про причини створення українських добровольчих військових формувань та підтримку цього руху населенням.

Виконайте завдання 1. Сформулюйте, у чому полягало значення подій та явищ, про які йдеться в джерелі. Стисло викладіть своє ставлення до подій, згаданих у джерелі.

2. Що розповідають сучасники про світоглядні та морально-етичні переконання українських січових стрільців

Прочитайте фрагменти джерел. Визначте основну думку кожного з уривків та виокремте історичні деталі (факти) з тексту документів. На які нові для вас ракурси Першої світової вказують документи? У чому цінність джерел саме для вас?

2 *Текст таємної присяги усівців* (так одним словом – від аббревіатури УСС – називали українських січових стрільців): «Я, Український Січовий Стрільць, присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові. Так мені Господи Боже й Архангеле Михаїле допоможіть. Амінь».

3 *Зі спогадів четара УСС Степана Ріпецького*: «Найбільше докучав брак одягу, взуття і зброї, та взагалі військового спорядження. Австрійська військова команда видала усусам зі своїх магазинів тяжкі, без ременів, старої системи рушниці Верндля на один стріл¹ і то в недостатній кількості. Для багатьох добровольців не вистачило одягу і взуття. Виходили далеко за місто на вправи у зовсім подертих черевиках. Але завдяки енергії і жертвній праці І. Боберського та його співробітників ці великі труднощі були значною мірою подолані. Незважаючи на згадані труднощі – загал стрільців тримався бадьоро. Могутня сила духовного піднесення переборювала всі нестачі та перешкоди».

4 *Учасник розвідувальної операції в Карпатах, січовий стрілець Микола Опока, свідчить*: «Комендант стежі² вістун³ Степан – після страшно тяжкого маршу в снігах –

¹ Австрійська піхотна однозарядна гвинтівка моделі 1867 р., що була створена на заводі Й. Верндля.

² Розвідки.

³ Підстаршинське військове звання в УСС.

підповз під російські позиції, звідки почув українську мову. Він настоює вуха, нерухомо лягає на сніг, цілком перетворившись на слух. Долетіли до нього рідні слова. Він завмер, слухав. Тепер слово вже можна розуміти, вітер сильніше доносить голос. І вістун чує: “...нене рідна, нене старенька, як же ти це зносиш!..” Степанові вдарила кров у голову, щось стиснуло серце, підняло груди. Він не витримав, забувся, вибухнув: “Братику, та ж я також...” – “Ей, австрієц, плі!”... трах, тарах, тарах, залопотів ліс, а відгомін відбився кілька разів від гострих скель... Недалеко від розстрільної⁴ лежав Степан, над ним спинився його ворог... Вістун прощався з ясным світом, краєчком синього неба, тремливими галузками ялиць. Над ним стояв його брат, тепер ворог, може вбивця, а той шепотів йому “мамо, нене, прощай”. “Ворог” схилився й замкнув йому очі».

⁴ Вибудований в лінію для наступально-штурмових дій стрілковий підрозділ.

1. Чого, на думку автора уривка 1, бракувало легіону УСС на початку його діяльності? **»** 2. Спираючись на текст уривків з історичних джерел 2, 3, визначте, на яких ідеологічних засадах ґрунтувався стрілецький рух.

Виконайте завдання 2. На підставі наведених свідчень сформулюйте 3–4 тези про історичну роль легіону УСС і трагізм становища, у якому вони опинилися під час воєнних операцій проти російської армії.

3. Що довідуємося із фрагментів писемних джерел і фотодокументів про особливості повсякденного життя урусів

ДОКУМЕНТ
5

Зі спогадів четара Степана Рінецького: «З початку свого існування УСС перейняло найкращі історичні традиції українського війська, не тільки у військово-бойовому відношенні, але також щодо його ідейно-культурного побуту. Як колись у козацькому й січовому війську, так і тепер січова, стрілецька пісня стала невід’ємною частиною душі і побуту УСС. На війну УСС ішли під звуки старих козацьких та новітніх січових і патріотичних пісень. Із піснею вони ніколи не розлучались. З особливою радістю вперше тоді вивчали стрільці не знані ще їм чудові пісні Наддніпрянщини, з яких деякі ставали першими стрілецькими піснями, як наприклад, пісня “Ой з-за гори чорна хмара”, яка стала сотенним маршем першої сотні УСС у Львові.

↑ Січові стрільці вправляються у стрільбі. 1916 р.

↑ За грою в шахи

↑ Скульптор Михайло Гаврилко – четар УСС. Войнилів, 1915

↑ Очільник мистецького відділу Пресової квартири УСС Осип Курилас за роботою над картиною. 1916 р.

← Іван Франко у шпиталі Українських січових стрільців. 1916 р.

Івана Франка пов'язували зі стрільцтвом найтісніші стосунки. Його сини Петро і Тарас служили в легіоні УСС, а згодом – в УГА. Восени 1915 р. Іван Франко оселився у Притулку для хворих і виздоровців УСС, заснованому у Львові 1914 р.

» Які сторони життя УСС засвідчують фотографії?

Які факти з джерела свідчать, що стрілецьке середовище сприяло утвердженню ідеї соборності України? Який символічний зміст мало означення «січові» щодо українських добровольців?

Виконайте завдання 3. Оберіть один із запропонованих жанрів для розповіді про повсякдення січових стрільців.

» 1. Коротке повідомлення на основі історичних джерел.

» 2. Есе «Курними шляхами – під козацьким знаменом і з піснею на вустах».

ВРАЖЕННЯ ВІД УРОКУ

1. Поміркуйте, як могло б скластися життя усусів, якби не війна?

» 2. Як належить ставитися до трагічних сторінок історії? » 3. Чи є підстави твердити, що Українські січові стрільці – перше в новітній історії національне військо? Відповідь обґрунтуйте.

Поставте собі оцінку за урок, зарахувавши за різні етапи роботи відповідні бали: за кожне із завдань (завдання 1–3) – від 1 до 3 балів. Так само від 1 до 3 балів оцініть свою участь в обговоренні в парах/групах (максимальна оцінка за урок – 12 балів).

§ 4 Зміни у повсякденному житті під впливом Першої світової війни

Практичне заняття № 2

1. Які факти у розповідях очевидців свідчать про незворотні зміни в повсякденному житті внаслідок Першої світової війни.

ДОКУМЕНТ
1

Зі спогадів Івана Стріонова, уродженця с. Комар Донецької області: «Війна майже відразу увійшла в кожну сім'ю, призвавши на захист батьківщини когось із кожної родини – батька, брата, сина, племінника тощо. Церковні дзвони, що вдарили на сполох, зібрали сільські сходи й оголосили про початок війни з Німеччиною і мобілізацію на фронт військовозобов'язаних певних років народження. У першу мобілізацію потрапив і мій старший брат Дем'ян Ількович.

За кілька днів після мобілізації брат Дем'ян з'явився додому на двійко днів у повному бойовому спорядженні: гвинтівка-трюхлінійка з багнетом, маленька лопата в чохлі, алюмінієвий казанок і ложка, шинеля із сірого сукна, башлик із верблюжої вовни, речовий мішок із запасом теплої білизни, онучі з верблюжої вовни, теплі шкарпетки з вовни, рукавички з верблюжої вовни з двома пальцями. На ньому були юхтові¹ чоботи, кашкет без козирка з червоним кантом, френч зі стоячим коміром з кантами, штани навипуск з кантами, ремінь широкий з патронташами, набитими патронами. Брат Дем'ян сказав, що їх направляють на фронт, дорогою відпустили попрощатися з рідними, збір на залізничній станції Просяній.

Минуло небагато часу після мобілізації старшого брата Дем'яна, і забрали ще двох братів – Юрка та Дмитра, які народилися після нього. Після відправлення на фронт декількох наборів молоді й чоловіків старшого віку село наше, а отже, й домівки спорожніли...

Війна позначилася й на економіці села. Не вистачало робочої сили, селяни скорочували посівні площі та кількість худоби. У нашій родині залишилося чотири брати. Старшому – Федору – йшов 15-й рік, а батько був непрацездатним, страждав на серцеву хворобу. Однак ми поки не скорочували свої посівні площі, хоч і доводилося важкувато. Таке ж скрутне становище з робсилою було у більшості селянських господарств. Кращим був стан справ у господарствах, де в сім'ях було більше жіночої статі.

Війна тривала, з фронтів йшли невтішні звістки, чимдалі частіше надходили листи-похоронки, листи зі шпиталів від поранених солдатів. Надійшов лист і від нашого старшого брата Дем'яна, що він поранений у ліву руку, лежить у шпиталі.

У середині 1915 року до нас у село привезли групу військовополонених і розподілили їх по дворах. Нам також дали одного чоловіка – солдата з австрійської армії. Полонений виявився розумною людиною, працював у нас наче у себе вдома, навіть запровадив якісь нововведення й був задоволений своєю долею. Згодом, коли добре опанував нашу мову і став мало не членом нашої родини, розповів, що не хотів воювати й добровільно здався в полон, щоб зберегти своє життя.

¹ М'яка вичинена шкіра великої рогатої худоби, коней, свиней.

Десь наприкінці 1915 р. повернувся додому зі шпиталю і старший брат Дем'ян, бо його визнали непридатним для строювої служби в армії (йому розривною кулею роздробило кістку лівої руки, вище за лікоть). Хоч він і не був цілком працездатним, але взяв на себе керівництво господарством, і справи наші пішли вгору.

З фронтів і далі надходили невтішні відомості про те, що війна йде на території Польщі, тобто нашої території, і наші війська зазнають великих втрат у людській силі і військовій техніці.

Мої два брати – Юрко та Дмитро – теж отримали поранення (перший – у голову, другий – у груди) і після шпитального лікування були кілька днів вдома перед відправленням знову на фронт.

У 1917 р. у селах різко скоротилася торгівля промисловими товарами й відчутно бракувало найнеобхідніших товарів: мила, гасу, солі тощо.

Тоді я вперше почув слово “революція” і зрозумів, що підвалини царського престолу розхитано війною і цар, земний бог, може бути скинутий із престолу своїми підданими».

↑ Російська піхота

На основі джерела наведіть конкретні факти, які свідчать про незворотні зміни у повсякденному житті внаслідок Першої світової війни. Чи були ті зміни лише негативними? Відповідь обґрунтуйте.

Скориставшись пам'яткою, пригадайте правила опрацювання фрагментів історичних джерел. Проаналізуйте подане джерело відповідно до цих правил.

1-й крок – визначте, ким був автор документа; узагальніть, про що йдеться в поданому уривку; з'ясуйте, коли відбулися описані події.

2-й крок – визначте, як автор розповіді ставиться до подій або історичних діячів, що їх описано; поміркуйте, навіщо він свідчить про події; з'ясуйте значення подій та явищ, про які йдеться в джерелі.

3-й крок – поясніть, у чому є цінність джерела особисто для вас; стисло висловіть своє ставлення до описаних подій та діячів.

Виконайте завдання 1. Випишіть із тексту по 5–10 іменників, прикметників, дієслів, за допомогою яких автор розповідає про Першу світову війну. Які слова переважають – емоційно забарвлені (експресивні) чи стилістично нейтральні? Зробіть висновок про те, як світова війна позначилася на долях пересічних людей.

2. Як висвітлювали проблему біженців, військовополонених, «дітей війни» тогочасні джерела?

З огляду на які події російське військово командування видало наказ, який, зокрема, зобов'язував залишати ворогу «територію, перетворену на пустелю, тобто очищену як від населення, так і від усього, що могло становити цінність для ворога»? Поміркуйте, у чому суть проблеми біженства на наших землях за доби Першої світової війни. Чому проблема біженства стала актуальною для України в 21 ст.?

Зі звіту щодо евакуації біженців залізницями й гужовими шляхами, підготовленому статистиком Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу Івченком: «Зима 1915 р. З моменту відступу російської армії з Галичини у прифронтовій смузі почали з'являтися невеликі групи місцевого населення, яке тимчасово залишало свої "гнізда" під натиском військ, що наступали. Окремі поселення непомітно залишали свої оселі, просочувалися крізь лави військ і розташовувалися недалеко від фронту, харчувалися при медико-санітарних загонах, при окопних організаціях і не втрачали надії незабаром повернутися на старі місця. Явище це мало характер суто місцевий, звичайний у прифронтовій смузі, незначний за своїми масштабами і не спричиняло великої уваги з жодного боку. Однак за якийсь час, коли війська перемістилися вглиб країни, залишаючи ворогові величезну територію, явище це, згодом відоме як "біженський рух", набуло грандіозних, виняткових обсягів...»

► Роздивіться обличчя людей на фотографіях. Які почуття та емоції вони передають? Чи співчуваєте ви цим людям? Які нові явища соціального життя постали внаслідок воєнних подій? Чи були з-поміж них такі, що підштовхували цивілізаційний розвиток?

◀ Біженці, евакуйовані з Ковеля (Волинська область). 1916 р.

→ Переважна більшість біженців рухалася на власних підводах, покритих брезентом та навантажених найбільш цінним майном. «Діти та старі, – писав очевидець, – їхали на фірі, а інші члени сім'ї значну частину дороги йшли пішки, бо гнали худобу чи просто жаліли коней».

↓ Військовополонені у супроводі конвою перед брамою табору Фрайштадт (Австрія). 1915–1917 рр. У листопаді 1914 р. для військовополонених українців створено табір у Фрайштадті, де завдяки Союзу визволення України проводилася культурна, освітня, виховна робота серед військовополонених українців.

↑ Військовополонені царської армії на станції Тільзіт (Австро-Угорщина). 1914 р.

ДОКУМЕНТ
3

Зі звіту Комітету Південно-Західного фронту: «Навіть в нинішній страшний час важко уявити собі щось більш жорстоке, ніж примусове виселення населення з областей, які залишаються. Не окремі особи, цілі села й міста за декілька хвилин втрачають все, що мали: майно, становище, зв'язки. Колишні ослі люди стають на довгий час кочовиками, які змушені з нуля влаштувати своє життя. Важко, знаходячись у центрі, хоча б приблизно уявити дійсно моторошні картини, з якими ми зустрічаємося тут на кожному кроці. Цілі каравани біженців снують нині по російських дорогах взад-вперед без плану, без мети абсолютно без будь-яких засобів до існування. Люди їдуть самі, не знаючи куди. І страшніше над усе, що цього не знає рішуче ніхто. Місцева влада бачить у них винятково зайвий важкий тягар і ганяє їх з місця на місце. Діти по дорозі хворіють і вмирають, худоба продається за безцінь (не дивлячись на заборону), голодні коні гинуть, вибиваючись із сил. Це не слова, не згущення фарб, люди в буквальному сенсі полишені напризволяще і приречені на повільне вимирання».

ДОКУМЕНТ
4

З доповідної Комітету ПЗФ: «Російські військовополонені, яким вдалося втекти з австрійського полону, досягши Волині, бачили повну картину розореного краю: не було, здається, жодної церкви, жодного села, де б не лежав відбиток насильства та грабежів. Жителі остаточно розорені, частина чоловічого населення забрана, частина розбіглася, ховаючись по лісах. Австрійці забрали все, що потрапило їм під руку. У жителів не залишалось ніякої живності, одягу та харчів. Селяни жили тим, що вдалося приховати, закопавши в землю. Повсюдно панував смуток, тривога, розпач... Біженці, погорільці, розорене місцеве населення змушені були жити впроголодь, випрошуючи хліб у більш спроможних жителів або у військових. Такою була соціальна картина життя прифронтової Волині».

ДОКУМЕНТ
5

Зі статті «Сім вагонів дітей», опублікованої в газеті «Юго-Западный край» (вересень 1915 р.): «Кременчук. 10. IX. Сюди доставлено 290 дітей... Більшість – діти галицьких уніатських священиків, убитих або заарештованих в Австрії. З-поміж дітей багато поранилих. Далєбі, чи не починаєти ви раптом чути у цих звичних словах плач, вереск, лепетання, гучні й безмежні бідкання сотень дітей? Сім вагонів одиноких дітлахів, сім вагонів несподіваних сиріт волають про свою незрозумілу муку, б'ються у малечий тузі, розгублені, загнані, безпорадні... Який дивний, зворушливий, трагічний потяг! Кучеряві голівки з блідими схудлими щокми! І ці особливі, величезні, здивовані дитячі очі!..»

Про які суспільні явища, пов'язані з Першою світовою війною, ви дізналися з фрагментів джерел та фотодокументів? Наведіть по кілька цитат з джерел на підтвердження своїх міркувань.

Виконайте завдання 2. Чому історію біженців вважають однією з найтрагічніших сторінок Першої світової війни? Свою відповідь обґрунтуйте фактами з наведених фрагментів джерел.

3. Що довідуємося з історичних джерел про українських жінок на фронті

ДОКУМЕНТ
6

З віденської газети «Нова вільна преса» (січень 1915 р.): «Знову й знову з перебігу цієї війни дізнаємося про жінок, які за своєю особистою мужністю, стійкою хоробрістю й готовністю до самопожертви не відстають від жодного чоловіка. Цього разу, як розповідає Wilhelm Korrespondenz, Відень приймає жінку – кадет-аспіранта Олену Степанів, у мирний час студентку філософії Львівського університету. Проте молоду даму, яка вчора прибула до Відня, з першого погляду аж ніяк не можна було б розпізнати за її жіночою зовнішністю, і напевно вона могла б годинами гуляти Віднем, не привертаючи до себе жодної уваги. Панна Степанів носить простий польовий сірий мундир і з коротко обстриженим волоссям виглядає так само, як і сотні інших молодих захисників вітчизни. Ця дама одразу ж після початку війни приєдналася на своїй батьківщині до українського корпусу добровольців і від того часу боролася у битвах на передгір'ї Карпат так само хоробро, як і будь-який чоловік. Разом зі своїми товаришами по зброї – чоловіками вона лежала в окопах, ділила з ними хліб з напличника і ром з польової фляжки, разом з ними брала у полон росіян, коротше кажучи, зносила всі незгоди і збурення гарячої битви.

→ Олена Степанів (1892–1963)

Національна героїня Галичини доби визвольних змагань 1914–1920 рр. У роки Першої світової – хорунжа, командир стрілецької чети в легіоні Українських січових стрільців. Перебула полон (1915–1917 рр.). З листопада 1918 – четар 4-ї Золочівської бригади Української галицької армії.

ДОКУМЕНТ
7

З газети «Діло», Львів (липень 1915 р.): «Олена Степанів опинилася в російському полоні під Болахомом і з полоненими була перевезена до Києва, а відтак – до Самари. Воєнний кореспондент “Русского слова” Сергій Мамонтов в одному дописі ось як згадує про Степанів: “Найбільшу сенсацію викликала панночка-офіцер в австрійському мундирі. Кажучи точніше, власне не офіцер, а аспірант, себто щось на зразок прапорщика, що склав офіцерський іспит і має право здобувати наступні військові звання. Чисто слов'янське миловидне личко, зовсім дитячі риси, гарна жіноча фігурка, жвава малоросійська вимова. Вона українка, 22 років, переконана прихильниця самостійності української нації. На війну проти “москалів” пішла з переконання і не приховувала від начальства своєї статі. Коли якийсь із наших офіцерів запідозрив в її вступі до армії через романтичні мотиви, вона дуже почервоніла й почала гаряче протестувати. Це викликало добродушний сміх і серед нас, і серед її полонених товаришів».

ДОКУМЕНТ
8

Зі спогадів команданта УСС М. Галуциньського: «Раннім ранком виїхав я на Львівський вокзал. Добровольці вже були зібрані. Стали сідати до двох підготовлених поїздів. Старшин розділив я на обидва поїзди, сам

← Старшини УСС Зенон Носковський, Олена Степанів, Іван Чмола, Осип Яримович та Софія Галечко на горі Маківка. 8 березня 1915 р.

їхав другим, поки не впевнився, що все забрано і все відїхало в порядку. Ще перед відїздом мав я одну неприємну пригоду з панною О. Степанівною, яка несла службу у відділі десятника Чмоли. Гарний, симпатичний, молоденький стрільчик. Але я не міг і не можу сьогодні погодитися з тим, щоб жіноцтво активно виконувало військову службу. До цього можуть спонукати якісь хворобливі схильності, а щонайменше істерія. Стільки є поля для діяльності жіноцтва, стільки можуть вони доброго зробити для вгамування болю, спричиненого війною! Тому в моїй голові не могло й не може поміститися, щоби жіноцтво саме завдавало болю. Хто мене про це повідомив і досить рішуче, для добра справи, домагався обов'язкового усунення панни Степанівної з вагона – не пам'ятаю. З самою панною Степанівною я не говорив, лише з десятником Чмолою, який дуже домагався, щоб вона таки залишилась. Коли я все ж таки не захотів скасувати мого наказу, десятник Чмола заявив, що він також залишається, якщо я не дам дозволу їхати панні Степанівні. Домігся-таки, не дав, і тоді вони обоє покинули вагон і повернулися до міста...».

1. Пригадайте значення понять «емансипація» та «фемінізм», про які дізналися в 9-му класі. Як пов'язані факти та явища, описані у фрагментах джерел, із цими поняттями? Свою думку обґрунтуйте. **2.** Чи погоджуєтеся ви з міркуваннями М. Галушинського про роль жінки в суспільстві? Чим зумовлені такі погляди? Чи можна твердити, що ці міркування стали надбанням історії? Чому? **3.** Висловіть припущення, що спонукало жінок іти на фронт. Чи вбачаєте ви у фактах, про які йдеться у джерелах, вияви нового суспільного явища, що свідчить про зміну ролі жінок у соціальному житті?

Виконайте завдання 3. Складіть ланцюжок фактів біографії Олени Степанів, про які дізналися з фрагментів джерел. Визначте, які з них можна вважати типовими, такими, що свідчать про зміну соціальних ролей жінок.

ВРАЖЕННЯ ВІД УРОКУ

Чи погоджуєтеся ви з думкою, що будь-яку подію в історичній перспективі можна оцінювати за різними векторами? Яким, на ваш погляд, був негативний та позитивний вплив Першої світової війни на розвиток людської цивілізації?

Поставте собі оцінку за урок, зарахувавши за різні етапи роботи відповідні бали: за кожне із завдань (завдання 1–3) – від 1 до 3 балів; так само від 1 до 3 балів оцініть свою участь в обговоренні в парах/групах (максимальна оцінка за урок – 12 балів).

§ 5 Початок Української революції

Революція в Росії почалася з демонстрацій і мітингів у Петрограді в Міжнародний жіночий день 8 березня (23 лютого). Наступного дня в імперській столиці спалахнув страйк, який одразу став політичним. Повсталі робітники й солдати Петроградського гарнізону 12 березня (27 лютого) створили **Петроградську раду робітничих і солдатських депутатів**. Водночас був заснований парламентський політичний центр – **Тимчасовий комітет Державної Думи**. 15 (2) березня, коли Микола II змушений був зректися влади, комітет утворив **Тимчасовий уряд** із представлених у парламенті партій – здебільшого кадетів та октябристів. За погодженням з Петроградською радою Тимчасовий уряд узяв на себе організацію виборів до **Установчих зборів**, які своєю чергою мали визначити форму правління, ухвалити конституцію й сформував постійний уряд. Ці події в столиці Російської імперії ознаменували початок **Української революції**.

СЛОВНИК

Установчі збори – виборний законодавчий орган, покликаний випрацювати конституцію держави й, таким чином, на правовій основі оформити новий державний і суспільний устрій.

березень
1917

15 (2) березня 1917 р.
Підписання Миколою II зречення від престолу

12 березня (27 лютого) 1917 р. Утворення Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів

1 квітня (19 березня) 1917 р. Маніфестація та мітинг у Києві українських громадсько-політичних сил за національно-територіальну автономію України

17 (4) березня 1917 р. Створення в Києві представниками українських громадських організацій Центральної Ради

квітень
1917

Квітень 1917 р. З'їзд Товариства українських поступовців, перейменованого на Союз автономістів-федералістів (згодом – Українська партія соціалістів-федералістів)

Квітень 1917 р. Установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів

Квітень 1917 р. Конференція Української соціал-демократичної робітничої партії

ПЕРІОДИЗАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
І ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

- **Перший етап** – Доба **Української Центральної Ради**, створення **УНР** – березень 1917 – квітень 1918 рр.
- **Другий етап** – Доба **Гетьманату** – від державного перевороту 29 квітня 1918 р. до повалення гетьманського правління 14 грудня 1918 р.
- **Третій етап** – Доба **Директорії УНР** – від середини грудня 1918 р. до листопада 1920 р.

1. Якими були причини Української революції

Прочитайте уривок з історичного джерела. На його основі визначте причини Української революції. Поміркуйте, яка з них була визначальною.

ДОКУМЕНТ
1

Сучасник подій так розповідав про становище українських земель у складі Російської імперії: «Тягар самодержавного режиму відчувався в Україні ще болючіше, ніж в якійсь іншій частині колишньої Росії. Тут до загального гніту долучався ще й гніт національний. Поставивши за мету здобути у війні останній клаптик “русской землі” – Галичину, царський уряд заздалегідь смакував те задоволення, яке мало дати йому майбутнє знищення всяких проявів українського національного життя на всій захопленій Московщиною території України. Змушене революцією 1905-1906 років піти на певні поступки Українцям (дозволити українську пресу, «Просвіти», клуби тощо) російський уряд весь час після того виправляв свої “помилки”, чинячи різноманітні утиски українському національно-культурному рухові: закриваючи “Просвіти”, викидаючи українські книжки зі шкільних і громадських бібліотек, беручи під особливий цензурний догляд недобиту українську пресу. Одначе до самої війни не вдалося йому цілком “виправити” своїх помилок. Український національно-культурний рух не припинявся. Війна цілком розв’язувала урядові руки в боротьбі з українським національним рухом. Користуючись обставинами війни, уряд взявся до цинічного знищення всяких проявів українського “сепаратизму”, розуміючи під останнім всю українську культуру, у тому числі й мову» (Павло Христюк).

2. Як лютнево-березневі події 1917 р. у Росії вплинули на революційне піднесення в Україні. Коли та як було створено Українську Центральну Раду

Найвпливовішою політичною силою Російської революції були **ради робітничих і солдатських депутатів** – органи самоорганізації повсталих робітничих і солдатських мас. Вони контролювали дії Тимчасового уряду, спонукаючи його до демократичних перетворень. Уряд ліквідував корпус жандармів, скасував смертну кару й політичну цензуру, запровадив свободу слова, друку, союзів, зборів. Проте він не виробив послідовної програми як з розв’язання нагальних проблем селянського й робітничого середовища, так і національного питання.

У губерніях і повітах Тимчасовий уряд створив ради об’єднаних громадських організацій та виконавчі комітети, з якими мали співпрацювати урядові комісари. Однак наявність у Петрограді двох центрів влади породжувала некерованість країною, що вела виснажливу війну з Центральними державами. Есери та меншовики, які контролювали Петроградську раду робітничих і солдатських депутатів, змушені були увійти до складу уряду й поділити відповідальність за стан справ. У липні 1917 р. Тимчасовий уряд очолив **Олександр Керенський**.

→ Всенародне віче на Софійській площі в Києві. 1 квітня (19 березня) 1917 р.

» *Висловіть припущення, чому українську маніфестацію називають кульмінаційним моментом відродження національно-визвольного руху. Наведіть аргументи на підтвердження поширеної за тих часів думки, що «скоро за вільну Україну до бою вже мільйони поборників стануть».*

В Україні звістку про падіння самодержавства зустріли радісно. Були великі сподівання на те, що нова влада виведе країну з війни, розв'яже національне питання, дасть селянам землю й полегшить матеріальне становище робітників.

17(4) березня було засновано **Київську губернську раду об'єднаних громадських організацій**, яка діяла від імені Тимчасового уряду й вважалася найвищим представницьким органом місцевої влади. Вона складалася з представників Земського союзу, Союзу міст, Военно-промислового комітету, Біржового комітету, губернської, міської та повітових управ, кооперативних організацій тощо. Водночас у великих містах України створено ради робітничих і солдатських депутатів.

Товариство українських поступовців (ТУП), українські соціал-демократи та інші громадські й політичні організації, керуючись інструкцією Тимчасового уряду щодо місцевих рад об'єднаних громадських організацій, 17(4) березня 1917 р. заснували раду не губернського, а всеукраїнського масштабу – **Українську Центральну Раду (УЦР)**.

Українська революція швидко охопила всю Україну. **1 квітня (19 березня)** Центральна Рада влаштувала урочисту ходу в Києві. У ній взяли участь майже 100 тис. осіб, з-поміж яких – десятки тисяч українських вояків. Хода завершилася всенародним віче на Софійській площі біля пам'ятника Богданові Хмельницькому. На вічі пролунали вимоги до Тимчасового уряду: ухвалення декларації про українську автономію, призначення на посади губернських і повітових комісарів людей, які володіють українською мовою, запровадження її в державному апараті, судах і школах, невідкладне скликання Установчих зборів. Віче рекомендувало Центральній Раді чимшвидше скликати Україн-

→ Будинок Педагогічного музею, у якому містилася Українська Центральна Рада. Початок 20 ст.

ський національний конгрес. Завданнями конгресу визначили створення умов для запровадження автономії, а також вибори членів Центральної Ради від губерній.

Чому Українську революцію вважають породженням Російської?

3. Що визначало діяльність політичних партій на початку Української революції

В українських губерніях існувала певна закономірність щодо політичних уподобань: ті, хто не вважали національне питання актуальним, вступали до загальноросійських партій; ті ж, хто співчували політичному спрямуванню певної загальноросійської партії, однак усвідомлювали важливість розв'язання національного питання, воліли створити національну партію того самого спрямування. Тому політична палітра України в 1917 р. була надзвичайно строкатою. За мандати в Установчі збори й органи влади всіх рівнів змагалися десятки загальноросійських, українських, єврейських, польських та інших політичних партій.

Підготовка Національного конгресу активізувала українські політичні сили, які вирішили, не зволікаючи, провести партійні з'їзди.

Першим організаційний з'їзд провело у квітні 1917 р. Товариство українських поступовців, яке змінило назву на **Союз українських автономістів-федералістів**. А незабаром було проголошено про перетворення союзу на політичну партію. Конференція, що відбулася у червні 1917 р., затвердила її назву – **Партія соціалістів-федералістів** (скорочено – **есефи**). Партія проводила роботу здебільшого в інтелігентських колах і не стала масовою. Вона була впливовою у Центральній Раді, оскільки мала популярних діячів.

Відновилася **Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП – есдеки)** на чолі з В. Винниченком і С. Пеглорою. Місцеві представники загальноросійської соціал-демократичної партії (меншовики) заявили, що визнають право українців на автономію, й запропонували об'єднатися. Проте центральне керівництво РСДРП(м) засуджувало спроби УЦР домогтися автономії для українського народу. Російські соціал-демократи були впливовими в індустріальних районах України, а українські – лише в містах промислово нерозвинутого Правобережжя. За чисельністю УСДРП (приблизно 5 тис. на середину 1917 р.) вдсятеро поступалася місцевим меншовикам.

У квітні 1917 р. відбувся установчий з'їзд **Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР – есери)**. Її очолили представники студентської молоді: М. Залізняк, М. Ковалевський, Л. Ковалів, О. Севрюк, П. Христюк.

↑ Періодичні видання доби Української Центральної Ради

Саме до неї як до наймасовішої приєднався М. Грушевський. Утім, УПСР за кількістю членів (майже 75 тис.) істотно поступалася українським осередкам загальноросійської партії соціалістів-революціонерів. Останніх підтримували в промислових районах, військових гарнізонах і на фронтах, натомість українських – у сільській місцевості.

Більшовики були єдиною загальноросійською партією, яка не мала «відповідника» в українській політичній палітрі. Спочатку вони «губилися» серед меншовиків у спільних соціал-демократичних організаціях. Однак чисельність цієї партії в Україні стрімко зростала: з 2 до 33 тис. осіб за березень – серпень 1917 р.

ЗАУВАЖТЕ

Більшовизм – історична назва течії в російському соціал-демократичному русі, синонім російського комунізму. На II з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (серпень 1903 р.) під час виборів керівних органів гору взяли прихильники В. Ульянова (Леніна), які відтоді назвали себе **більшовиками**. Соціал-демократів, які залишилися на ідейних та організаційних засадах партії II Інтернаціоналу, назвали меншовиками.

Дайте відповіді на запитання. 1. Яка з українських партій на початку революції була наймасовішою та найвпливовішою? 2. Які риси були притаманні політичному середовищу підросійської України? 3. На які прошарки населення спиралася кожна з партій? 4. На яких засадах, на вашу думку, могли об'єднатися найвпливовіші політичні сили підросійської України?

4. Які ідеї державного будівництва задекларували українські партії на партійних зібраннях у квітні 1917 р.

Скориставшись джерелами: 1. Напишіть сценарій та розіграйте засідання трьох партійних зібрань: українських есефів, есдеків та есерів. 2. Зробіть висновки про спільність партійних гасел і програмових засад цих партій. Визначте, яка з партій мала найрадикальніші вимоги. У чому вони виявлялися? Яка ідея щодо форм державності була панівною в українському політикумі? Порівняйте засади діяльності цих партій з партіями у західноукраїнських землях.

Есефи

ДОКУМЕНТ
2

«Головою з'їзду обрано М. Грушевського, товаришами голови О. Лотоцького й І. Шрага. З'їзд ухвалив резолюції: 1) з'їзд українських поступовців визнає й буде підтримувати Тимчасовий Уряд; 2) замість старої назви «Товариство українських поступовців» приймає нову, більш відповідну головним основам організації... 3) у справі автономії, негайно, всіма силами й засобами утворювати автономію України; вжити всіх заходів, щоб надати їй якнайбільшого авторитету, а остаточну санкцію перенести на Установчі збори всієї Росії; 4) в загальний організаційний статут автономії України принести принцип забезпечення прав національних меншин. Закінчив свою працю з'їзд заклик до українського організованого громадянства взяти активну участь в майбутньому Українському Національному конгресі й відправленням телеграми Тимчасовому уряду про те, що Союз українських автономістів-федералістів буде його підтримувати...» (Дмитро Дорошенко).

Есдеки

ДОКУМЕНТ
3

«Конференція відбулася під проводом В. Винниченка... Домагаючись автономії для України здавна, а саме – з днів свого заснування, Українська соціал-демократична робітничая партія, проте, до великої української революції не цілком продумала національну проблему, одночасно обстоючи гасло автономного устрою для України і не

виступаючи проти політично-економічної централізації Росії. Причиною цього була велика ідейна залежність української соціал-демократичної робітничої партії від загальноросійської соціал-демократії...Ухвала конференції про автономію України звучить так: "Із непохитною рішучістю висуває давнє домагання партії – автономію України як перше нагальне, пекуче завдання сучасної хвилі українського пролетаріату та цілої України..." (Павло Христюк).

Есери

ДОКУМЕНТ
4

«З'їзд обміркував цілу низку питань програмового характеру, з яких найпекучішими виявилися два: національне й земельне. Національне питання викликало дуже палкі дебати. Серед делегатів виокремилась група з виразними самостійницькими тенденціями. У результаті було ухвалено... постанову такого змісту: "У час, коли відбувається велика творча праця серед вільних народів Росії, установчий з'їзд української партії соціалістів-революціонерів визнає найбільшою потребою українського народу негайне втілення в життя широкої національно-територіальної автономії України із забезпеченням прав національних меншин і негайне скликання територіальної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм автономії та підготовки виборів до загальноросійських Установчих Зборів від народу українського й інших народів Росії. Разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республіка, установлення якої українська партія соціалістів-революціонерів буде домагатись на загальноросійських Установчих Зборах"» (Павло Христюк).

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВЧИЛИСЯ

- 1. Установіть хронологічну послідовність подій:** » Створення Української Центральної Ради » Повалення самодержавства. Заснування Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів » Установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів.
- 2. Складіть речення, використавши поняття та терміни:** *Українська революція, Українська Центральна Рада, автономісти, УПСР, УСДРП, УПСФ, більшовизм.*
- 3. Про яку подію йдеться у фрагменті джерела? Стисло викладіть своє ставлення до подій та діячів, згаданих у джерелі.**
«19 березня 1917 року Центральна Рада організувала цю маніфестацію з метою зробити підсумок українських сил у столиці України й прилюдно заманіфестувати революційні національні домагання українського громадянства. Маніфестація справді була дуже велелюдною та величною. Солдати, робітники різних фабрик та заводів, залізничники та поштово-телеграфні робітники, полонені українці-галичани, вчителі, артисти, шкільна молодь, кооператори й, нарешті, представники різних політичних українських партій – словом, все свідоме національне українське громадянство, без різниці політичних переконань і класової належності, вийшло в той день на вулиці Києва, об'єднавшись на урочистім святі національного визволення. Старий, з великою срібною бородою, – живий символ незламної волі українського народу до національного відродження, професор М. Грушевський виступав у перших рядах маніфестантів» (Павло Христюк).
- 4. Що мав на увазі М. Грушевський, коли навесні 1917 р. писав:**
«У теперішній хвилі прихильники самостійної, чи, вірніше сказати, незалежної України, погоджуються залишитися на спільній платформі широкої національно-територіальної автономії та федеративного права України. Прапор самостійної України стоїть згорнений. Але чи не розгорнеться він з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії у федеративній і демократичній Російській республіці?»
- 5. Сучасні історики зазначають, що після падіння російського самодержавства провідною тенденцією розвитку України було піднесення національно-визвольного руху, який переріс у національно-демократичну революцію. Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Чи є підстави називати Українську революцію національно-демократичною? Відповідь обґрунтуйте.**

§ 6 «Однині самі будемо творити своє життя»: проголошення автономії України

Голова УЦР М. Грушевський сформулював основне стратегічне завдання Центральної Ради: **національно-територіальна автономія** України у складі реформованої федеративної демократичної Російської держави. За його ініціативою був реорганізований склад УЦР, а саму Раду – перетворено на загальноукраїнський представницький громадсько-політичний орган.

Центральна Рада вжила всіх заходів, щоб порозумітися з Тимчасовим урядом у справі автономії України.

Одним із кульмінаційних моментів Української революції було ухвалення Першого Універсалу. Тимчасовий уряд не може дати ладу в Україні, й тому «однині самі будемо творити наше життя» – йшлося у ньому. Сучасні історики, говорячи про історичне значення Першого Універсалу УЦР, наголошують, що він засвідчив подальший поступ Української революції, зростання авторитету Української Центральної Ради й розгортання державотворчих процесів на українських теренах.

1. У чому полягало значення Українського Національного з'їзду (Конгресу)

Національний конгрес відкрився у Києві 19 (6) квітня 1917 р. Українська історія ще не знала форумів, подібних до цього. Понад 900 делегатів представляли різноманітні організації: робітничі, селянські, політичні, військові, культурницькі. Серед них були представники дев'яти українських губерній, Кубані, Галичини, Буковини, Холмщини, Москви, Петрограда, усіх фронтів.

Упродовж трьох днів делегати заслухали понад 300 виступів. У перші два дні доповідали про принципи федералізму, способи організації автономного устрою, забезпечення прав національних меншин тощо. Конгрес проголосив:

«Тільки національно-територіальна автономія України в змозі забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі». Автономний устрій передбачали запроваджувати на територіях, де українці становили більшість населення.

Конгрес порушив питання про невідкладну організацію Крайової Ради – з представників українських країв і міст, народностей і громадських верств. Під час перетворення Центральної Ради на орган крайової влади її кількісний склад мав розширитися на 15 %, щоб охопити представників усіх національних меншин.

← Михайло Грушевський (1866–1934)

Громадський, політичний і державний діяч, історик, літературознавець, професор Львівського університету, голова НТШ, один із засновників ТУП. Лідер та ідеолог Української революції, голова Української Центральної Ради, неформальний лідер УПСР. Після гетьманського перевороту (1918) відійшов від державної діяльності. З 1919-го – перебував у еміграції. 1924 р. повернувся до радянської України. Був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, очолював там історико-філологічний відділ. Автор багатьох фундаментальних наукових праць, зокрема 10-томної «Історії України-Руси», 5-томної «Історії української літератури» та інших.

Останній день роботи з'їзду присвятили виборам нового складу Центральної Ради, під час яких дві третини мандатів одержували території (губернії та великі міста), а одну третину – організації. Центральна Рада конструювалася як національний орган, що мав виконувати державотворчі функції.

Головою УЦР Конгрес обрав М. Грушевського; його заступниками – В. Винниченка і С. Єфремова. На перших організаційних зборах М. Грушевський запропонував обрати виконавчий орган під назвою Комітет Центральної Української Ради (пізніше його переіменували на Малу Раду) у складі 20 осіб.

↑ М. Грушевський приймає парад частин Вільного козацтва

На основі прочитаного зробіть висновок про результати 1) обговорення різноманітних аспектів національно-територіальної автономії України; 2) виборів нового складу Центральної Ради.

2. Чому УЦР прагнула українізації армії

Без масової громадської підтримки досягти перетворення УЦР на провідну політичну силу в Україні було неможливо. Найбільше прихильників Центральної Рада мала серед селянства – основи української нації, втім, найактивнішою верствою було військовоє українство.

У березні в Києві на засіданні Установчої української військової ради ухвалили відкриття **Українського військового клубу імені гетьмана П. Полуботка**. У статуті його основним завданням визначили об'єднання й згуртування українців – вояків російської армії під гаслами федералізації Росії та автономії України.

«*Бойовими хрестинами українського військового руху*» називає П. Христюк події квітня 1917 р., коли майже 3 тисячі вояків-українців на збірному пункті Києва вимагали відправити їх на фронт як українську військову частину. Під час святкування 1 травня (18 квітня) ініціатори руху за створення національних частин самочинно сформували **Перший український полк ім. Б. Хмельницького**. Організацією полку опікувалися офіцери Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, який очолював **М. Міхновський**.

У відповідь Київський комітет об'єднаних громадських організацій і ради робітничих та солдатських депутатів заявили про готовність зі зброєю розігнати «бунтівників і дезертирів». Тільки після втручання Центральної Ради полк відправили на фронт як національну частину.

Отже, початок українізації армії був політично зумовленим. Без підтримки армії російський уряд міг проігнорувати або й заборонити будь-які дії УЦР. Тому УЦР заявила, що розпочинає кампанію українізації в армії, однак має намір обмежитися формуванням національних частин тільки в тилкових гарнізонах. Ця заява була реакцією на застереження центрального уряду про зниження боєздатності фронту внаслідок переформування військових частин.

18 (5) травня у Києві відкрився **I Всеукраїнський військовий з'їзд**. Його роботою керували М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра й М. Міхновський.

→ Микола Міхновський (1873–1924)

Ініціатор створення та лідер Української народної партії (1902 р.), яка обстоювала ідею державної самостійності України. Засновник і керівник Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, член Українського генерального військового комітету.

↓ Прапор Першого Українського ім. Б. Хмельницького козацького полку

← Учасники Першого з'їзду Вільного козацтва в Чигирині. Жовтень 1917 р.

З'їзд заявив, що «*вважає Центральну Раду єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин із Тимчасовим урядом*». З'їзд звернувся до Тимчасового уряду з вимогою проголосити принцип національно-територіальної автономії. Було створено **Генеральний військовий комітет**, який мав проводити українізацію армії.

Впливовою військово-політичною силою могло стати **Вільне козацтво**. У жовтні в Чигирині відбувся з'їзд Вільного козацтва за участю 200 делегатів, які представляли 60 тис. організованих добровольців Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини й Кубані. До Генеральної ради Вільного козацтва обрали 12 осіб, а почесним отаманом зголосився стати командир 1-го Українського корпусу Павло Скоропадський.

1. Які події свідчать про прагнення УЦР здобути підтримку суспільства?
2. Складіть план розповіді «Як УЦР стало провідною політичною силою в Україні».

На підставі документа обґрунтуйте потребу українізації армії, навівши 3–4 аргументи.

«Револьюційний український рух у війську швидко набрав дуже бурхливого характеру. Справа українізації війська була однією з тих справ, які найбільше дратували і панівну демократію, і Тимчасовий уряд, викликаючи перед їхніми очима примару "сепаратизму і розвалу Росії". З іншого боку, це була справа, де український робітник і селянин у шинелі бачили своє національне і просто людське почуття та право найбільш ображеним і зневаженим відмовою йому в такому, здавалось би, безсумнівно справедливому домаганні, як зведення українців солдатів в окремі військові частини та надання останнім українського характеру...» (Павло Христюк).

3. Які події передували ухваленню I Універсалу й що він проголошував

Наприкінці травня представницька делегація УЦР на чолі з В. Винниченком прибула до Петрограда, щоб домогтися автономії України, й надала Тимчасовому уряду всі необхідні документи. Проте російські міністри зволікали з їх розглядом та відповіддю. Становище ставало дедалі принизливішим, і В. Винниченко вирішив повернутися. Відповідь Тимчасового уряду наздогнала його вже в Києві. Уряд повідомляв, що не може визнати УЦР виразницею волі українського народу і не має повноважень задля ухвалення рішення про автономію України, оскільки це прерогатива Всеросійських установчих зборів.

Великою подією в громадсько-політичному житті став **I Всеукраїнський селянський з'їзд**, що відкрився в Києві 10 червня (28 травня) 1917 р. На з'їзді обрали Раду селянських депутатів, яка повним складом увійшла до Центральної Ради. Це істотно зміцнило авторитет УЦР серед селян.

Наближався час скликання **II Всеукраїнського військового з'їзду**. Попри заборону військового міністра Тимчасового уряду О. Керенського, з'їзд відкрився у Києві 18(5) червня. У його роботі взяли участь майже 2 тис. делегатів від 1 932 тис. солдатів та офіцерів фронту й тилових гарнізонів з усієї Росії. Перед початком роботи делегати зібралися на Софійській площі. Після молебню й урочистого виконання національного гімну вони присяглися не повертатися до своїх частин, поки не здобудуть автономію для України.

З'їзд підтвердив постанову Першого з'їзду про українізацію армії та ухвалив статут найвищої української військової установи – **Генерального військового комітету**, що його очолював **С. Пеглора**. Делегати обрали Раду військових депутатів, яка повним складом увійшла до УЦР.

23(10) червня Центральна Рада ухвалила текст **Першого Універсалу** і доручила В. Винниченку оголосити його на військовому з'їзді. Стоячи, делегати вислухали **«Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого»**. Цим документом Центральна Рада проголосувала себе органом, уповноваженим ухвалювати акти конституційного значення.

ЗАУВАЖТЕ

Універсали Української Центральної Ради – акти законодавчого характеру верховного органу влади в Україні, що визначали зміни державно-правового статусу українських земель. УЦР видала чотири Універсали, за формою подібні до одинименних актів гетьманів Української козацької держави 17 ст.

ПЕРШИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

«Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і таємним голосуванням Всенародні Українські Збори (Соїм)».

Основні ідеї Першого Універсалу

» Україна проголошується автономним регіоном Російської федеративної демократичної республіки.

» Українська Центральна Рада проголошується органом автономної України, здатним приймати акти конституційного значення – Універсали.

» Верховним законодавчим органом автономної України мусить бути Сейм, обраний загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням всього населення України.

» «Порядок і лад» на території України визначатиме національний Сейм, а не Всеросійські Установчі збори.

» Місцеві органи влади на території України мусять підпорядковуватися Українській Центральній Раді, а надалі – національному Сейму.

» Українська громадськість має дійти згоди й порозуміння з іншими національними громадами в межах України.

1. Чому діячі УЦР назвали державно-політичні акти, з якими зверталися до народу, універсалами? 2. Трьома реченнями сформулюйте значення проголошення Першого Універсалу УЦР. 3. Поміркуйте, як вплинуло на статус УЦР ухвалення Першого Універсалу. Схарактеризуйте цю подію з погляду національних сил та Тимчасового уряду.

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВЧИЛИСЯ

1. **Установіть хронологічну послідовність подій:** » Оголошення Першого Універсалу Центральної Ради » Український Національний конгрес » Переговори між українською делегацією на чолі з В. Винниченком та представниками Тимчасового уряду у Петрограді.
2. **Складіть речення, використавши поняття та терміни:** Універсали УЦР, національно-територіальна автономія.
3. **Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів залежно від їхньої ролі в подіях Української революції у квітні – червні 1917 р.:** М. Грушевський, С. Петлюра, М. Міхновський, В. Винниченко, О. Керенський.
4. **Стисло сформулюйте значення організацій залежно від їхньої ролі в Українській революції в квітні – червні 1917 р.:** *Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, український полк ім. Б. Хмельницького, I Всеукраїнський військовий з'їзд, Генеральний військовий комітет, Вільне козацтво, I Всеукраїнський селянський з'їзд, II Всеукраїнський військовий з'їзд.*
5. **Про яке зібрання йдеться в уривку зі статті «На Всеукраїнський з'їзд» М. Грушевського? Відповідь обґрунтуйте.**

«Центральне завдання з'їзду – завершити нашу організацію. Центральна Рада, створена в Києві з представників усіх київських верств і доповнена делегатами позакиївських організацій, уже тепер, у своїм тимчасовім складі, є визнаним усім свідомим українством центральним українським урядом. З'їзд має дати йому останню форму, вибрати його в постійнім уже складі ... одним словом, привести в систему і порядок всеукраїнську національну організацію».

6. **Про які події йдеться в джерелі? Що їм передувало, якими були наслідки?**

«Пробувши кілька тижнів у Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь і від Тимчасового Уряду, Делегація Центральної Ради після тих принижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернулася додому, до Києва, без усякої офіційної відповіді. А в той час Урядова Комісія зреферувала Уряду справу, і Уряд, нарешті, вирішив і ухвалив відкинути домагання Української Центральної Ради» (В. Винниченко).

7. **Скориставшись документом, зробіть висновок про те, як суспільство сприйняло Перший Універсал УЦР. Чому саме так? Аргументуйте свої міркування.**

«Газети не мали місця для розміщення всіх телеграм, що їх посилали Центральній Раді з усіх кінців України. Земства, думи, товариства, сільські сходи, військові частини, мітинги. «Вітаючи Універсал УЦР і визнаючи його справжнім висловом домагань української демократії, визнаємо Центральну Раду за свій Тимчасовий Уряд і заявляємо, що будемо всіма силами боротися й боронити волю українського народу». (Українці в Головному Штабі). «Визнаємо Військовий Генеральний Комітет найвищою нашою законною владою і завжди та скрізь будемо виконувати його розпорядження. Визнаємо Українську Центральну Раду найвищою установою в Україні» (з телеграми Вінницького гарнізону)» (В. Винниченко).

8. **Поміркуйте, як, на вашу думку, мали б розгортатися події в Україні після проголошення Першого Універсалу УЦР. Оцініть цю проблему з позиції українських патріотів та нового демократичного уряду Росії.**

БРАТЕРСТВО.

§ 7 Центральна Рада і Тимчасовий уряд: від протистояння до компромісу

«Україна гула, гомоніла, хвилювалась і ждала рішучого, останнього, завершального слова, – писав про події тих днів Володимир Винниченко. – Таким завершальним словом, синтезом та імпульсом до творчого “дальшого” був Перший Універсал Української Центральної Ради. З яким нетерпінням ждало українство того синтетичного слова, можна судити по тій побожній, урочистій тиші, яка охопила весь величезний театр, переповнений делегатами й публікою, коли президією З’їзду було оповіщено, що Центральна Рада має оголосити свій Універсал. Увесь З’їзд підвівся й стоячи завмер у чеканні. Засмажені, загартовані в боях... у стражданнях обличчя кривились від солодкого болю надзвичайних переживань, від високої, ніколи не званої радості. Деякі голосно ридали, припавши головами до спинок крісел; багато хто кулаками, рукавами “гімнастборок” витирив сльози; деякі суворо зіцплювали зуби, щоб не закрити в екстазі...»

Перший Універсал УЦР закликав український народ «творити новий лад вільної автономії України». Водночас документ став поворотним моментом у стосунках УЦР із Тимчасовим урядом. Якщо до проголошення Універсалу УЦР послідовно підтримувала урядовий курс та розраховувала на позитивне ставлення уряду до ідеї української автономії, то проголошення Універсалу означало перехід в **опозицію** до Тимчасового уряду.

СЛОВНИК

Опозиція (від лат. *oppositio* – протиставлення, заперечення) – протидія, опір певній політиці; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, політичної системи загалом.

червень
1917

23 (10) червня 1917 р. Проголошення Першого Універсалу Центральної Ради на заключному засіданні II Українського військового з’їзду

28 (15) червня 1917 р. Створення Центральною Радою Генерального секретаріату

липень
1917

4–5 липня 1917 р. Збройний виступ самостійників у Києві

Липень 1917 р. Переговори між Центральною Радою та делегацією Тимчасового уряду (Київ)

16 (3) липня 1917 р. Проголошення Другого Універсалу Центральної Ради

1. Якими були перші наслідки проголошення Першого Універсалу УЦР

Після проголошення Універсалу українська громадськість почала звертатися до УЦР з різними питаннями як до органу влади. Щоб розв'язати їх, Рада була змушена заснувати виконавчий орган ще не визнаної центральним урядом влади.

28 (15) червня створено Генеральний секретаріат у складі восьми генеральних секретарів і генерального писаря. Секретарства були прообразами майбутніх міністерств.

Український уряд очолив **Володимир Винниченко**. Він взяв на себе й обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ. Генеральним писарем став Павло Христюк, секретарем фінансів – Христофор Барановський, у міжнародних справах – Сергій Єфремов, у військових справах – Симон Петлюра, земельних справах – Борис Мартос, у судових справах – Валентин Садовський, у продовольчих справах – Микола Стасюк, секретарем народної освіти – Іван Стешенко.

← Генеральний секретаріат Центральної Ради. Справа наліво (сидять) С. Петлюра, С. Єфремов, В. Винниченко, Х. Барановський, І. Стешенко; (стоять) Б. Мартос, М. Стасюк, П. Христюк. 1917 р.

→ Володимир Винниченко (1880–1951)

Один із лідерів УСДРП. Належав до проводу Української революції, керівництва Центральної Ради, автор її універсалів. Голова першого українського уряду – Генерального секретаріату (червень 1917 – січень 1918 рр.).

За визнанням Д. Дорошенка, він «виніс на своїх плечах увесь тягар боротьби за автономію». Перебував у опозиції до гетьманського режиму, був організатором і керівником антигетьманського повстання, очолював Директорію УНР (листопад 1918 – лютий 1919 рр.). Після відставки залишив Україну, продовжував політичну діяльність в Австрії. 1920 р. мав невдалу спробу співпраці з радянською Україною, після чого емігрував остаточно.

З середини 1920-х відійшов від політики. Упродовж останніх 25 років жив у французькому містечку Мужен, біля Канн, у власному невеликому будинку, присвятивши себе літературній творчості.

Хоча в українському політичному житті найчисельнішою була *есерівська* партія, у першому складі уряду переважали *соціал-демократи*. Партія В. Винниченка і С. Петлюри вирізнялася з-поміж інших неабияким інтелектуальним потенціалом. Однак вона була внутрішньо нестабільною, насамперед через особисті суперечки між партійними лідерами – В. Винниченком і С. Петлюрою.

Складіть за текстом 12 запитань для вікторини «Революція в особах». Запропонуйте відповіді на них своїм однокласникам і однокласницям.

2. У чому полягав компромісний характер Другого Універсалу УЦР

Після проголошення Першого Універсалу, створення українського уряду, підтримки народом та українізованими частинами армії Центральної Ради Тимчасовий уряд змушений був спробувати врегулювати напружене становище в Україні. До Києва прибула делегація в складі трьох авторитетних міністрів – **О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі**. Після дводенних переговорів був досягнутий компроміс. Тимчасовий уряд негайно, не очікуючи на Всеросійські установчі збори, визнав Центральну Раду державним органом. Центральна Рада зобов'язалася не проголошувати самочинно автономії України. Зміст угоди оформлявся двома майже ідентичними за змістом документами: постановою Тимчасового уряду «Про національно-політичне становище України» і **Другим Універсалом Центральної Ради**. Обидва документи передбачалося оприлюднити одночасно. Проте в Петрограді троє міністрів від партії кадетів категорично виступили проти надання Україні автономного устрою і вийшли з уряду, спричинивши урядову кризу.

Отже, на підставі постанови Тимчасового уряду та Другого Універсалу Центральної Ради Україна набула статусу окремого територіально-адміністративного утворення з власним представництвом.

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

- УЦР оголосила, що не має наміру відділяти Україну від Росії та зобов'язалася не здійснювати самочинно автономії України
- Склад УЦР мав бути доповнений представниками національних меншин, які проживали в Україні
- УЦР зобов'язалася подати Тимчасовому уряду на затвердження склад Генерального секретаріату як найвищого крайового органу управління
- За погодженням із національними меншинами мав готуватися законопроект про автономний устрій для внесення його на затвердження Всеросійських установчих зборів

Наведіть аргументи, що свідчать про прогресивне значення Другого Універсалу. А які аргументи можна використати для його негативної характеристики?

Проти Другого універсалу в Україні рішуче виступили самостійники. Ще в травні у Чернігові новобранці під впливом агітації самостійників з Українського військового клубу ім. П. Полуботка почали стихійно гуртуватися в окрему

українізовану частину – **Другий український полк ім. гетьмана П. Полуботка**. У ніч на 5 липня 5 тисяч солдатів-полуботківців здійснили спробу встановити контроль над Києвом і примусити Раду проголосити самостійність України. Вони сподівалися на підтримку Центральної Ради. Однак УЦР відмежувалася від полуботківців. Перший український полк ім. Б. Хмельницького та військові частини, підпорядковані Тимчасовому уряду, придушили виступ.

Прочитайте фрагменти та поміркуйте, компроміс із Тимчасовим урядом у політичному сенсі був кроком уперед чи назад? Хто з учасників, на вашу думку, дав найменш упереджену оцінку цій події?

ДОКУМЕНТ
1

«Угода між Центральною Радою і Тимчасовим Урядом була актом, який обидві сторони по-різному розуміли й по-різному оцінювали. Для Тимчасового Уряду вона була актом, вимушеним тяжкими обставинами, актом, на який він пішов з тяжким серцем. «Постанова» була зложена поспіхом, без довгих міркувань і з юридичного погляду дуже неясно. Один з найвидатніших російських юристів барон Нольде піддав її убивчій критиці на сторінках кадетської газети «Речь», назвавши «безсумнівним однобічним актом державно-правового обману, в якому, з одного боку, відчувається досвідчена рука старого європейського борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби, а з другого – недосвідчений і нічим не виправлений революційний ентузіазм» (Дмитро Дорошенко).

ДОКУМЕНТ
2

«Отже, з цього моменту Центральна Рада й Генеральний Секретаріат мали стати правно-державними вищими інституціями на Україні. І виходило так, що Російський Тимчасовий Уряд, не згодившись висловити своє принципіальне ставлення до ідеї автономії України, не згодившись на обмежені, помірковані домагання українства у сфері адміністративного управління на Україні, тепер примушений був не то що згодитися на ідею автономії, а на фактичне її здійснення» (Володимир Винниченко).

Схарактеризуйте суспільні настрої різних політичних угруповань після ухвалення II Універсалу УЦР. Розіграйте рольову гру, у якій запропонуйте дискусію між прихильниками та противниками ухвалення II Універсалу УЦР. Використайте висловлювання сучасників.

4. Чому загострився конфлікт між УЦР та Тимчасовим урядом

Після досягнення компромісу з Тимчасовим урядом відбулися передбачені Другим Універсалом переговори про входження до Центральної Ради представників неукраїнської революційної демократії. У липні відбулося перше засідання Малої Ради у доповненому

складі: 40 членів – від українських організацій, 18 – від національних меншин.

Повний склад УЦР збільшився тоді до 822 чоловік (перший склад – 150 осіб). Проте реальна кількість членів УЦР була істотно меншою: не всі партії та організації повністю

← Тимчасовий уряд

заповнювали виділені їм місця. Попри це Центральна Рада об'єднала більшість громадських організацій, які виникли в післяреволюційній Україні. Вона стала територіальним представницьким органом.

Урядова криза в Петрограді через вихід кадетів з уряду князя Г. Львова поглибилася внаслідок масових заворушень, спричинених провалом літнього наступу російської армії і погіршенням економічного становища країни. 17 (4) липня в Петрограді відбулася півмільйонна демонстрація солдатів, матросів і робітників. Більшовики «озброїли» демонстрантів гаслом «*Вся влада – Радам!*» і зробили спробу скинути Тимчасовий уряд, однак своєчасно відступили, щоб не бути розпорощеними. Князь Г. Львов пішов у відставку, а уряд очолив військовий міністр **О. Керенський**. На посаду Верховного головнокомандувача був призначений генерал **Л. Корнілов**, який вимагав від глави уряду навести лад в тилу й на фронті.

29 (16) липня 1917 р. Центральна Рада ухвалила «**Статут вищого управління України**», що мав стати підґрунтям діяльності адміністрації краю й регулювати відносини з Тимчасовим урядом. Для затвердження Статуту до Петрограда відбула делегація в складі В. Винниченка, Х. Барановського і Ф. Рафеса. Сталося це за досить невдалих політичних обставин. Тільки-но Тимчасовий уряд придушив більшовицьке повстання, як почала розгортатися корніловщина. Виснажливі переговори нічого на дали. Дочекавшись, коли українська делегація повернулася до Києва, 17 (4) серпня уряд затвердив для Генерального секретаріату «**Тимчасову інструкцію**». Компетенція Центральної Ради і Генерального секретаріату поширювалася на територію п'яти українських губерній. Натомість Центральна Рада претендувала на територію дев'яти губерній, в яких українці становили більшість населення, тобто і на Херсонську, Харківську, Катеринославську, Таврійську (без Криму) губернії. Після бурхливих дебатів Центральна Рада прийняла документ до відома і стала чекати дальшого розвитку подій.

ВИННИЧЕНКО, Х. БАРАНОВСЬКИЙ І РАФЕС У ПРИЙОДНІЙ КЕРЕНСЬКОГО. (1 СЕРПНЯ, 1917 РОКУ).

← Українська делегація у марному очікуванні затвердження Тимчасовим урядом Статуту вищого управління України. Художник І. Буруля. Сатиричний часопис «Гедз» (Київ). 1917 р.

» Якій історичній події присвячено карикатуру? Що роблять зображені на ній персонажі? Яке ставлення до події намагався сформувати художник у глядачів?

Подискутуйте, наскільки виправданою була вичікувальна позиція УЦР. Чи можна було уникнути загострення конфлікту з Тимчасовим урядом?

Визначте критерії та порівняйте документи (с. 50). Зверніть увагу на сферу повноважень: *Центральної Ради, Генерального секретаріату, Тимчасового уряду.*

Статут вищого управління України,
29 (16) липня 1917 р.

Тимчасова інструкція Генеральному
Секретаріатові Тимчасового уряду
на Україні, 17 (4) серпня 1917 р.

» Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу й довести її до Українських Установчих всенародних Зборів і російського Установчого Зібрання, утворює Генеральний Секретаріат, який є найвищим органом управи на Україні.

» Найвищим краєвим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим урядом.

» У склад Генерального Секретаріату входять 14 генеральних секретарів, а саме секретарі: у справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу-промисловості, пошти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контролер і генеральний писар.

» Генеральний Секретаріат передає на санкцію Тимчасового уряду ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Центральна Рада.

» Всі урядові органи на Україні підлягають владі Генерального Секретаріату.

» Коли Центральна Рада висловлює недовіру Генеральному Секретаріатові, він подається у відставку.

» На час до вирішення питання про місцеве врядування Установчими Зборами у справах місцевого врядування Україною вищим органом Тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, которого призначає Тимчасовий уряд за пропозиціями Центральної Ради.

» Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по відомствах: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу й промисловості, є) праці, а також секретаря у національних справах і генерального писаря.

» Уповноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів.

У жовтні 1917 р. Центральна Рада почала готувати скликання Всеукраїнських установчих зборів. 23 (10) жовтня з цього приводу на Малій Раді спалахнула гостра дискусія з представниками російської демократії.

На початку листопада в справу втрутився Тимчасовий уряд. Голова Генерального секретаріату В. Винниченко отримав телеграфне розпорядження «безвідкладно виїхати до Петрограда для особистих пояснень щодо повідомлень про агітацію на Україні на користь скликання суверенних Установчих зборів». У пресі повідомлялося, що командувач Київським військовим округом (КВО) генерал Квєцинський отримав директиви в разі відмови Винниченка їхати до Петрограда розпустити Центральну Раду і Генеральний секретаріат. Винниченко приїхав до Петрограда **7 листопада (25 жовтня)** – саме в той день, коли більшовики скинули Тимчасовий уряд. II Всеросійський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів утворив новий російський уряд – **Рад у народних комісарів** на чолі з **В. Леніним**. Жовтневе повстання більшовиків у Петрограді відкрило нову сторінку в історії Російської революції.

1. Установіть хронологічну послідовність подій: **»** Збройний виступ самостійників у Києві **»** Проголошення Другого Універсалу Центральної Ради **»** Створення Генерального секретаріату.

2. Доберіть до імен історичних постатей факти їхньої біографії: а) М. Грушевський; б) В. Винниченко.

» 1. Автор багатьох ґрунтовних наукових праць, зокрема 10-томної «Історії України-Руси», 5-томної «Історії української літератури». **»** 2. Автор оповідань, романів і повістей, двох десятків п'єс, які ставили на сценах Берліна, Москви, Праги, Рима. **»** 3. Автор праці «Відродження нації» про події Української революції. **»** 4. Голова та незмінний лідер Української Центральної Ради. **»** 5. Лідер та ідеолог Української революції, неформальний лідер УПСР. **»** 6. Лідер УСДРП, перший голова Генерального секретаріату.

3. Укажіть, у яких твердженнях сформульовано значення Другого Універсалу Української Центральної Ради? Відповідь аргументуйте.

» 1. Уперше в історії України 20 ст. виникло державне утворення під назвою УНР. **»** 2. За українською мовою закріплено статус державної, ухвалено державну символіку. **»** 3. Задекларовано компроміс у стосунках між УЦР і Тимчасовим урядом на перехідний період. **»** 4. Уряд Росії визнав легітимність влади УЦР та автономний статус України. **»** 5. Чітко окреслено територію Української держави, консолідовано український народ.

4. Прокоментуйте фрагмент із «Записок...» П. Христюка. Про які реалії Української революції у ньому йдеться? Яких історичних діячів згадує автор?

«Із виступу професора державного права Петроградського університету, помічника міністра закордонних справ (при першому складі Тимчасового Уряду) барона Нольде (кадета)... з приводу угоди. Відзначивши "легковажність", з якою "недосвідчені" міністри Тимчасового Уряду уклали договір, накинувши Раду Україні, а Україну Росії, і тим самим відрізавши Росію від Чорного моря, назвавши навіть угоду безсумнівним однобічним актом державно-правового обману, в якому, з одного боку, відчувається досвідчена рука старого європейського політичного борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби, а з іншого – недосвідчений і ніким не спрямовуваний "революційний ентузіазм"».

5. Якій події присвячено цей фрагмент історичного джерела? Висловіть своє ставлення до неї.

«Ми, українці-козаки, не хочемо мати свободи тільки на папері або напівсвободи. По проголошенні I Універсалу (ми II Універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку на Україні. Задля цього всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з постів силою, не рахуючись з російським урядом. Визнаючи Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників з України без її відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємося Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиме у Києві й на всій Україні, як у своїх людей, котрі мусять усім керувати».

§ 8 Утворення Української Народної Республіки. Протистояння національно-патріотичних сил і більшовиків

Проголошення Української Народної Республіки, наміри будувати федеративні відносини з іншими національно-державними утвореннями колишньої Росії на засадах єднання демократично-соціалістичних сил, заходи в соціально-економічній і політичній сферах (скасування поміщицької власності на землю, запровадження 8-годинного робочого дня та інші положення Третього Універсалу) М. Грушевський назвав «*грандіозною програмою*» для подальшої діяльності керманців Української революції – Центральної Ради й Генерального секретаріату. Проголошення Третього Універсалу стало, безперечно, визначною віхою Української революції. Проте у відкриту боротьбу з УЦР вступили більшовики. Керівники УНР не уявляли собі (як і всі їхні сучасники) масштабів небезпеки більшовицької диктатури. Контрольовані Петроградом червоногвардійські загони готувалися до походу в Україну. Для цього була вигадана підступна формула «*радянської Центральної Ради*», що за нею маскувалося вторгнення. **24–25 (11–12) грудня 1917 р.** у Харкові пройшов інсценізований **I Всеукраїнський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів**. На ньому Україну оголосили Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. На її територію поширювалися декрети й розпорядження радянського уряду Росії.

1. Як вплинули жовтневі події в Петрограді на становище в Україні. Що передбачав Третій Універсал

Політична ситуація в Україні докорінно змінилася після повалення Тимчасового уряду і створення Раднаркому в Петрограді. У Києві сформувалися три табори, кожен із яких протистояв двом іншим. Табір прибічників поваленого уряду об'єднав усі загальноросійські партії, крім більшовицької, і мав реальною

20 листопада (7 листопада) 1917 р.
Ухвалення Центральною Радою Третього Універсалу. Створення Української Народної Республіки

9 грудня (26 листопада) 1917 р. Курултай кримськотатарського народу (Бахчисарай).
13 грудня – Проголошення Кримської Народної Республіки

24–25 (11–12) грудня 1917 р. Проведення більшовиками у Харкові I Всеукраїнського з'їзду рад. Проголошення України радянською республікою

листопад
1917

грудень
1917

11–13 листопада (29–31 жовтня) 1917 р. Повстання у Києві робітників та солдатів, кероване більшовиками, під гаслом встановлення радянської влади

17–19 (4–6) грудня 1917 р. З'їзд представників робітництва, вояцтва та селянства України, який проголосив себе I Всеукраїнським з'їздом рад (Київ)

30 (17) грудня 1917 р. Утворення першого радянського уряду України – Народного секретаріату (Харків)

➔ Урочисте відкриття 3-го Всеукраїнського військового з'їзду на Софійській площі в Києві. У центрі (зліва направо): С. Петлюра, В. Винниченко, М. Грушевський. 2 листопада (20 жовтня) 1917 р.

опорою штаб Київського військового округу (КВО). Більшовики спиралися на ради робітничих і солдатських депутатів. Центральна Рада протистояла штабу КВО і більшовикам одночасно.

Штаб КВО блокував Маріїнський палац, у якому розташовувався утворений більшовиками ревком, і заарештував майже всіх його членів. Однак більшовики створили новий ревком і почали бої, переважно на Печерську, у районі заводу «Арсенал». Сутички тривали три дні, аж поки комісія з представників більшовицького ревкому, Центральної Ради, штабу КВО і міської думи не розробила умови припинення вогню. Командування КВО звільнило заарештованих ревкомівців, вивело з міста війська й розформувало добровільні офіцерські дружини. Поле бою залишилося за Центральною Радою. Генеральний секретаріат призначив тимчасовим начальником КВО члена Генерального військового комітету підполковника В. Павленка.

Центральна Рада готувалася до Всеукраїнських **Установчих зборів**, сподіваючись через загальні, прямі й рівні вибори шляхом таємного голосування утвердити підвалини нового суспільного устрою України. Натомість більшовики прагнули скористатися своєю тимчасовою популярністю в масах, щоб перетворити Центральну Раду за російським зразком на Центральний виконавчий комітет (ЦВК) рад України. Центральна Рада мала намір віддати завойовану владу демократично обраним депутатам Установчих зборів, а більшовики – встановити диктатуру однієї партії під виглядом диктатури пролетаріату.

Очільники УЦР усвідомлювали небезпеку. Потрібні були рішучі дії для утвердження державних прав українського народу. На скликання надзвичайної сесії Центральної Ради не залишалося часу. Пізно ввечері 19 (6) листопада

➔ Перед Третім Універсалом. Художник П. Коцький. Київський сатиричний часопис «Гедз». Листопад 1917 р.

» Прокоментуйте шарж. Яку ідею, на вашу думку, намагався донести його автор?

зібралася Мала Рада. Від імені керівництва Ради й Генерального секретаріату М. Грушевський подав на затвердження текст **Третього Універсалу**. З 47 членів Малої Ради, присутніх на засіданні, поіменно за Універсал висловилися 42 (усі – українці та євреї), проти – жодного голосу, утрималося п'ятеро (меншовики, російські есери, представник Польського демократичного централу). Голосували, вже після опівночі. Отже, Третій Універсал датований 20 (7) листопада 1917 р.

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

*«Однині Україна стає
Українською Народною
Республікою»*

- Проголошено Українську Народну Республіку, яка зберігала федеративний зв'язок із Російською республікою
- Визначено територію УНР у складі дев'яти губерній, більшість населення в яких становили українці
- Визначено строки виборів до Українських установчих зборів та день їх скликання
- Декларовано, що в УНР забезпечуватимуться всі демократичні свободи: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків; недоторканність особи й житла; право вживання місцевої мови в зносинах з установами
- Проголошено скасування смертної кари, амністію політв'язням, реформу судівництва та національно-персональну автономію для національних меншин (росіян, поляків, євреїв)
- Передбачено запровадження на території УНР 8-годинного робочого дня
- Ліквідовано право приватної власності на землю (з передачею великих землеволодінь без викупу в користування безземельними або малоземельним селянам)

1. Порівняйте Третій Універсал з Першим. Які принципово нові положення з'явилися в Третьому Універсалі? Поміркуйте, чому майже всі сучасники в написаних згодом працях зазначали, що третій конституційний акт Центральної Ради не мав такого впливу на суспільство, як перший.

2. Якою була внутрішня та зовнішня політика Центральної Ради після проголошення УНР

Програма проголошених Третім Універсалом перетворень була досить широкою. Найбільше дискусій спричиняло земельне законодавство. Особливо стривожилися польські поміщики на Правобережжі. Тамтешні громадські організації звернулися до Генерального секретаріату з публічним протестом від імені мільйона поляків, які жили в Україні. Протести проти націоналізації землі залунали з боку Союзу земельних власників, Товариства цукрозаводчиків, Польської земельної ради. На знак протесту фінансові кола припинили кредитування цукрової промисловості.

Генеральне секретарство земельних справ виступило із роз'ясненням, зокрема, давши визначення нетрудового господарства, що підлягало націоналізації. Нетрудовим вважалося господарство, в якому власник змушений через великі його розміри постійно наймати робітників. Уряд запевняв, що у землевласників, які мають менше за 50 десятин, землю не забератимуть.

↑ Групове фото учасників Першого курултаю кримських татар. Грудень 1917 р.

Таке роз'яснення розлютило безземельних і малоземельних селян, які бажали поділити всі землі порівну.

Центральна Рада змушена була балансувати між інтересами різних верств суспільства в умовах господарського занепаду і паралічу державної влади.

Падіння Тимчасового уряду актуалізувало проблему кордонів. Третій Універсал у питанні про державні кордони проголосив: *«До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курищини, Холмищини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів».*

Кубань виявилася поза увагою Центральної Ради не випадково. **6 листопада (24 жовтня)** Крайова рада Кубанської області оголосила себе вищим органом влади, створила Законодавчу раду, обрала військового отамана і уряд. Поважаючи волю кубанських козаків, Центральна Рада не висунула претензій на цю частину української етнічної території.

У кримському питанні лідери Центральної Ради виходили з міркувань про майбутню федеративну конструкцію нової демократичної Росії, до складу якої мали б увійти як Україна, так і Крим. Півострів не був українською етнічною територією. Тільки в процесі звільнення України від більшовиків навесні 1918 р. уряд УНР усвідомив важливість володіння півостровом і Чорноморським флотом.

9 грудня (26 листопада) 1917 р. у Бахчисараї відкрився **Курултай (з'їзд) кримськотатарського народу**. Його депутатами були 76 осіб (з-поміж них 4 жінки), обраних на демократичних засадах. Курултай розглянув питання про державний устрій Криму; взаємовідносини кримських татар із представниками інших національностей півострова; про форму і структуру кримськотатарського національного уряду. Учасники Курултаю сформували національний парламент – Меджліс – та уряд – Директорію у складі 5 осіб, проголосили утворення

Січові стрільці – військова частина доби Української революції, створена українцями – військовополоненими австро-угорської армії, одна з найбільш боєздатних і дисциплінованих в Армії УНР.

Січові стрільці із військовополонених-галичан. У січні 1918 р. він налічував майже 600 вояків, отримав нову назву – **Курінь січових стрільців**. Командир – полковник Є. Коновалець, начальник штабу – підполковник А. Мельник.

3. З якою метою Рада народних комісарів надіслала «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради»

Ультиматум (від лат. *ultimatum* – доведене до кінця) – у міжнародних відносинах або в умовах війни – категорична вимога, невиконання якої у стислі терміни загрожує розривом дипломатичних відносин, застосуванням сили, вжиттям інших надзвичайних заходів.

Кримської Народної Республіки та ухвалили Конституцію. У такому становищі – з національним кримськотатарським урядом та Радою народних представників, що діяла паралельно, Крим проіснував до кінця січня 1918 р., аж поки на його територію не вдерлися більшовики.

На початку листопада 1917 р. УЦР зголосилося на пропозицію Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни про формування **Галицько-Буковинського куреня січових стрільців**.

У січні 1918 р. він налічував майже 600 вояків, отримав нову назву – **Курінь січових стрільців**. Командир – полковник Є. Коновалець, начальник штабу – підполковник А. Мельник.

17 (4) грудня 1917 р. новий більшовицький уряд в Росії – **Рада народних комісарів (РНК)** – надіслав до Києва «**Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради**». За цим документом РНК, з одного боку, визнавала УНР та право «*національної незалежності українського народу*», а з другого – відмовлялася сприймати «*Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки*», оскільки остання не визнавала радянської влади в Україні.

Проаналізуйте документ за запитаннями. » 1. Які рядки документа свідчать про рішучі настрої більшовиків щодо УЦР? » 2. Чим зумовлені такі настрої? » 3. Якими, на вашу думку, є справжні причини конфлікту радянської Росії та Української Народної Республіки? » 4. Як слід розуміти рядки ультиматуму про визнання УНР, її права відділитися від Росії? » 5. Які події передували ультиматуму Раднаркому? » 6. Поясніть, чому Центральна Рада: а) відкликала українські частини з фронту, чим викликала звинувачення у дезорганізації фронту; б) роззброїла радянські війська.

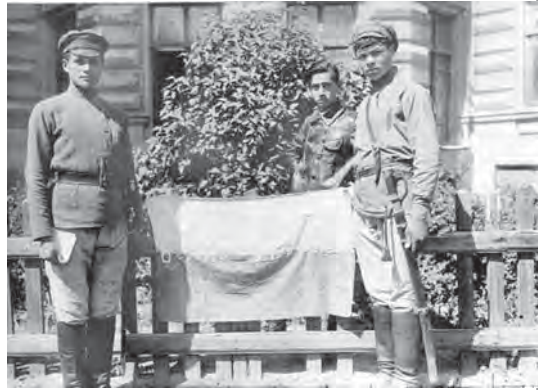
«...Соціалістичний уряд Росії, Рада Народних Комісарів, ще раз підтверджує право на самовизначення за всіма націями, які гнобилися царатом і великоросійською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії.

Тому ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право відділитися від Росії або вступити в договір з Російською Республікою про федеративні й тому подібні взаємини між ними.

Усе, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, негайно ж, без обмежень і безумовно.

Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, що давно вже виявляється в невизнанні Центральною Радою

Советів і Советської влади на Україні (між іншим, Центральна Рада відмовляється скликати, на вимогу Советів України, крайовий з'їзд українських Советів негайно). Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української Республіки, довела Раду саме останнім часом до кроків, що означають знищення всякої можливості угоди» (В. Ленін, Л. Троцький, Й. Сталін).

4. Чим завершився Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові

Більшовики зрозуміли, що зможуть досягти своїх цілей тільки тоді, коли з'їзд рад проводитиметься у місті, контрольованому їхніми військами. Радянські війська під командуванням **В. Антонова-Овсієнка** почали війну проти УНР. На Харківщині за підтримки місцевих червоногвардійців вони роззброїли український гарнізон. 23 (10) грудня більшовики й ліві есери сформували Харківський воєнно-революційний комітет, що перебрав на себе владу.

127 делегатів Київського з'їзду рад, які перебували на більшовицькій платформі, переїхали до Харкова, об'єдналися з делегатами обласного з'їзду рад Донбасу та Криворіжжя і **24 (11) грудня** «відновили» роботу **Всеукраїнського з'їзду рад**. На харківському з'їзді була представлена менше ніж третина наявних в Україні рад. Делегатів від селянства майже не було, хоч воно становило понад 80 % населення. Проте з'їзд оголосив себе представником інтересів усього українського народу і 25 (12) грудня 1917 р. проголосив Україну республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Харківський з'їзд затвердив **Центральний виконавчий комітет рад України** у складі 41 особи (з них 35 – більшовики). ЦВК сформував перший радянський уряд України – **Народний секретаріат**. До його складу ввійшли С. Бакинський, Є. Бош, В. Затонський, Ю. Коцюбинський, Ф. Сергєєв (Артем), М. Скрипник та ін. Назва уряду була калькою не з петроградського Раднаркому, а з київського Генерального секретаріату. Назву новоствореної держави більшовики не змінили – **Українська Народна Республіка**.

Отже, на початку 1918 р. на території УНР діяли два уряди, які з однаковою наполегливістю твердили, що вони – українські, незалежні та робітничо-селянські. Почалася «війна декретів». Одним із перших Народний секретаріат видав декрет, що скасовував заборону на вивіз хліба з України до Росії. Наступним з'явився декрет про недійсність будь-яких постанов Генерального секретаріату.

↑ Більшовики в Харкові. 1917 р.

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВЧИЛИСЯ

- 1. Установіть хронологічну послідовність подій:** » Утворення першого радянського уряду України – Народного секретаріату » Ухвалення Центральною Радою Третього Універсалу » Курултай кримськотатарського народу (Бахчисарай). Проголошення Кримської Народної Республіки.
- 2. Покажіть на карті територію автономної України в кордонах, окреслених Інструкцією Тимчасового уряду Генеральному секретаріату від 4 (17) серпня 1917 р. та УРН в кордонах, заявлених Третім Універсалом УЦР. У чому полягають основні розбіжності, з чим вони пов'язані?**
- 3. Складіть речення, використавши поняття та терміни:** *Українська Народна Республіка, Генеральний секретаріат, Народний секретаріат, Курултай, ультиматум, Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців.*
- 4. Які з положень відбивають зміст Третього Універсалу УЦР?**
» Визначено територію УНР. » Викладено основні вимоги УЦР до Тимчасового уряду, які були відкинута останнім. » Декларовано, що в УНР забезпечуватимуться всі демократичні свободи. » Проголошено автономію України, зазначено невіддільність України від Росії. » Зафіксовано уповноваження УЦР очолювати організацію державного ладу автономної України. » Ліквідовано право приватної власності на землю (з передачею великих земельоводів без викупу у власність безземельних або малоземельних селян). » Проголошено УНР, яка зберігала федеративний зв'язок із Російською республікою. » УЦР узяла зобов'язання подати Тимчасовому уряду на затвердження склад Генерального секретаріату як найвищого крайового органу управління.
- 5. Розкрийте зміст «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» за планом:**
» 1. Ставлення РНК до самовизначення народів. » 2. Взаємовідносини РНК з Центральною Радою. » 3. Ставлення до військових проблем. » 4. Ставлення до перспективи конфлікту РНК і УНР.

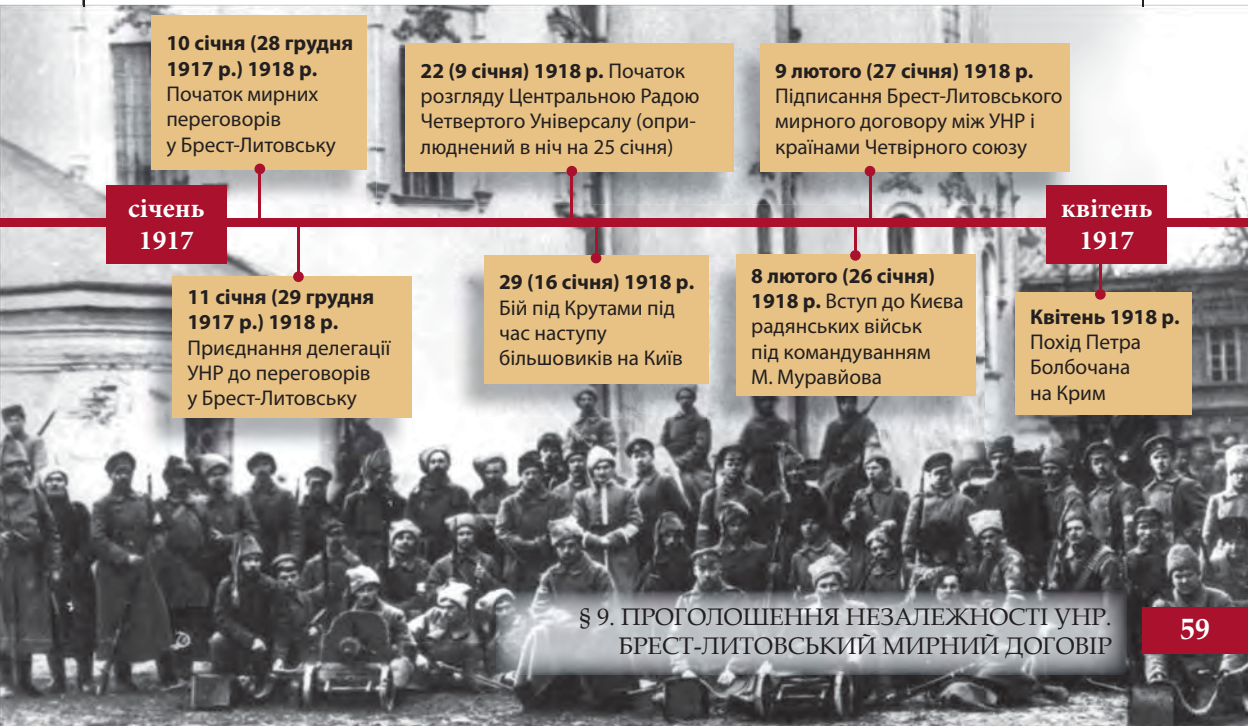
§ 9 Проголошення незалежності УНР. Брест-Литовський мирний договір

Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові в грудні 1917 р. проголосив в Україні радянську владу і створив маріонетковий уряд – **Народний секретаріат**, що слугував для прикриття агресії більшовицької Росії проти УНР. Першим більшовицького удару зазнав Катеринослав (нині Дніпро), у якому заздалегідь було підготовлено повстання робітників. Згодом настала черга Олександрівська (нині Запоріжжя) (2 січня), Полтави (6 січня). Червоні війська, насуваючись на Київ, співали: «*Эх, яблочко, сбоку красное. Что Украине конец – дело ясное...*».

За умов, що склалися, лідери Української революції розуміли, що слід публічно відмежуватися від контролюваного більшовиками центрального російського уряду. Четвертий Універсал Центральної Ради проголосив незалежність УНР від Росії. Українська держава виступила як самостійна сторона в мирних переговорах у Брест-Литовську. З Німеччиною та її союзниками було укладено перший у світовій війні мирний договір.

1. Як відбувалася та які наслідки мала перша війна РСФРР і УНР (грудень 1917 – березень 1918 рр.)

Вибори до Всеукраїнських установчих зборів збіглися в часі з наступом російських військ, який здійснювався під гаслом «*нової і всебічної підтримки*» проголошеної Всеукраїнським з'їздом рад «*братньої республіки*». В. Антонов-Овсієнко об'єднав війська, які йшли на Київ, у три угруповання, що їх гучно назвали «арміями». Командував ними підполковник царської армії, лівий есер Михайло Муравйов.

10 січня (28 грудня 1917 р.) 1918 р.
Початок мирних переговорів у Брест-Литовську

22 (9 січня) 1918 р. Початок розгляду Центральною Радою Четвертого Універсалу (оприлюднений в ніч на 25 січня)

9 лютого (27 січня) 1918 р.
Підписання Брест-Литовського мирного договору між УНР і країнами Четвірного союзу

січень
1917

квітень
1917

11 січня (29 грудня 1917 р.) 1918 р.
Приєднання делегації УНР до переговорів у Брест-Литовську

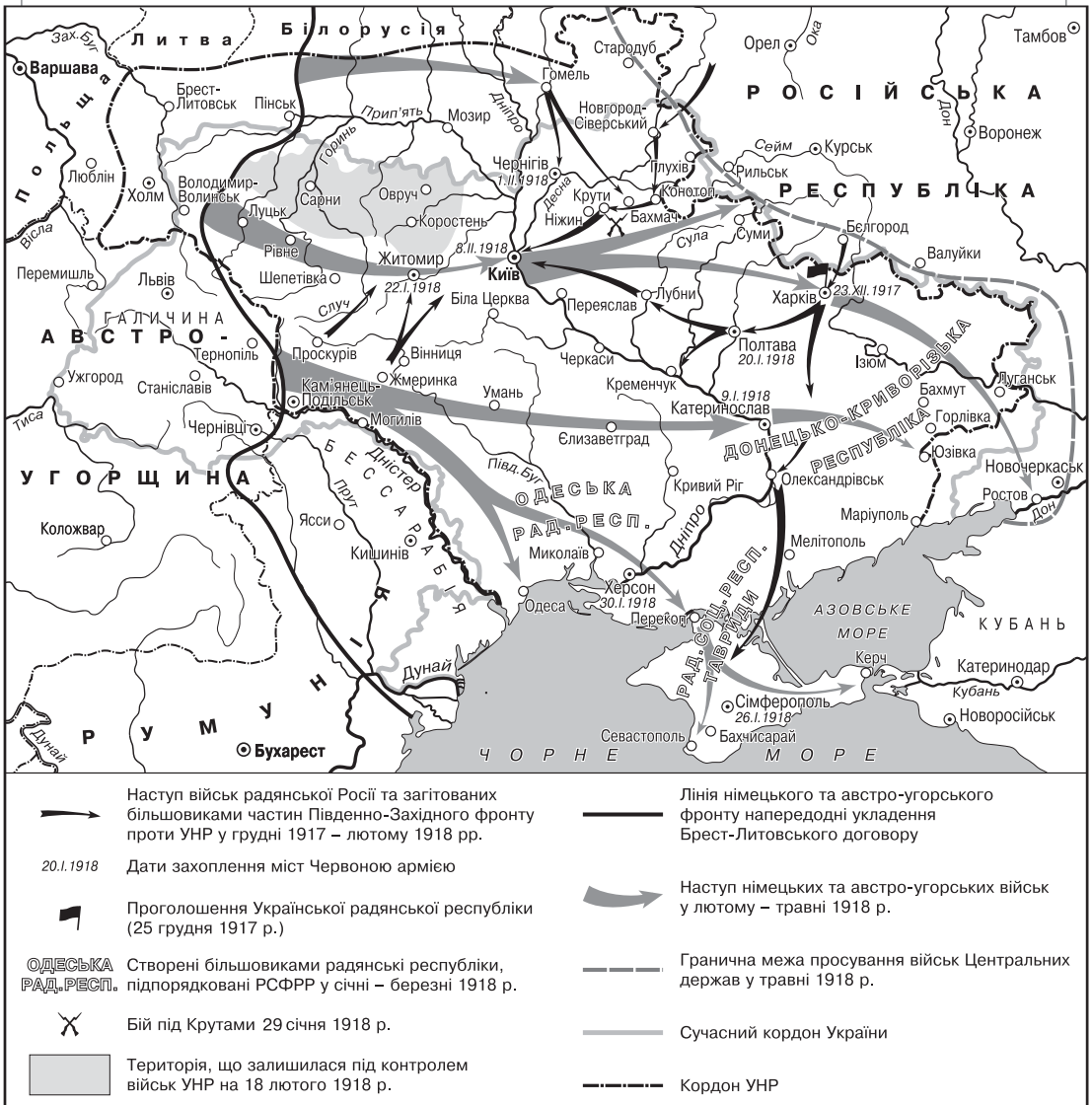
29 (16 січня) 1918 р.
Бій під Крутами під час наступу більшовиків на Київ

8 лютого (26 січня) 1918 р. Вступ до Києва радянських військ під командуванням М. Муравйова

Квітень 1918 р.
Похід Петра Болбочана на Крим

З допомогою карти підготуйте повідомлення про становище українських земель у грудні 1917 – травні 1918 рр. Оберіть групу експертів, яка оцінюватиме доповіді груп за планом: » 1. Чи точно визначено території тимчасових радянських республік, утворених більшовиками, терени, що контролювалися військами УНР у лютому 1918 р., лінію просування військ Центральних держав у травні 1918 р.? » 2. Які міста було захоплено червоними військами перед облогою Києва у грудні – січні 1918 рр.? » 3. Чи правильно визначено події, що відбулися упродовж зазначеного періоду (подія, дата, місце)?

↑ Перша війна радянської Росії з УНР (грудень 1917 – березень 1918 рр.)